

STRANDSITTEREN

– ET MEDLEMSBLAD FOR MOSS HISTORIELAG

TEMA: LOKALHISTORISKE BØKER

Moss bibliotek har 3.000 lokalhistoriske titler



Drap og spritsmugling
i forbudstida

Side 12

Sabotasje på knott-
fabrikk i Moss

Side 14

Sjøbadet ble offisielt
åpnet i 1876

Side 26



STRANDSITTEREN

Hva er en strandsitter?

«En strandsitter er en person av lavere klasser (fisker, fraktemann, arbeider, håndverker) som bor ved sjøen i kyst distrikter. Strandsitteren eide hus på leid tomt, men ikke jord.»
(Kilde: Store norske leksikon).

Området rundt Værlebukta i Moss var bebodd av strandsittere ganske tidlig, men den store utbyggingen kom i siste halvdel av 1800-tallet.

ISSN 15045641

Moss Historielags medlemsblad
Etablert 2005

Adresse: Moss Historielag,
Postboks 659, 1503 Moss

Kontor: Skogbrynet 40 (Justus), 1513 Moss

Moss Historielags hjemmeside:
www.mosshistorielag.no

E-post: mosshistorielag2005@gmail.com
Org. nr. 990 613 133

Bankkonto: 1080 30 51416

Vipps: 88001

Redaktør:

Paul Norberg, telefon: 913 62 026, epost:
panorbe@online.no

Redaksjonskomité:

Elisabeth Vogt, epost: evogt@online.no
Svein Åge Lauritzen,

epost: sveinagelauritzen@gmail.com

Oddvar Aasen, epost: oddvara@online.no

Layout: Storybold,

Moss Distribusjon: Oddvar Aasen

Trykk: Aksell

Opplag: 400

Abonnement: Tre nummer pr. år ved medlemskap

Løssalg: Rema 1000 på Mosseporten og på Kanalen, Spar på Krapfoss, Narvesen på Jernbanen og Bjørn på Melløs

Frist for innlevering av stoff til neste nummer: 8. mai 2024

Forsidebilde: Lise Haugen Larsen, Moss bibliotek. Fotograf: Geir Hansen

Styret 2023

Per Vorum, leder
Wenja Blomberg, nestleder
Liv Berger, kasserer
Kirsten Espegren, sekretær
Paul Norberg, redaktør
Svein Åge Lauritzen, styremedlem
Harald Stenerud, styremedlem
Tom Ottar Row, styremedlem
Arve Tomt Gundersen, varamedlem

Innhold



26 11. juli 1876 var en merkedag for Moss. Da ble Sjøbadet offisielt åpnet for allmennheten.

Side 3

**Lederen i Moss Historielag:
Aktuell kommentar**

Sidene 4-11

Tema: Lokalhistoriske bøker

Side 4

3000 bøker, hefter og dokumenter
Av Oddvar Aasen

Side 7

Småbylivboka er morsom lesing
Av Oddvar Aasen

Side 8

Tyske Junkerfly på Kambo
Av Oddvar Aasen

Side 9

1000 innbyggere i Moss i 1790
Av Elisabeth Vogt

Side 10

Kunsten å skrive lokalhistorie
Av Jon Gundersen

Side 12

Smuglere i Moss i forbudstida
Av Elisabeth Vogt

Side 13

Industrieksplosjon frå 1915
Av Elisabeth Vogt

Side 14

Sabotasje på knottfabrikk i Moss
Av Anders Ericson

Side 18

Pølser i tau og russetaler
Av Paul Norberg

Side 20

Tidenes ti-år for Moss
Av Elisabeth Vogt

Side 22

Småkonger og andre kongelige
Av Paul Norberg

Side 24

**Erikkas broderiforretning
i Moss sentrum**
Av Arve Tomt Gundersen

Side 26

Sjøbadet ble åpnet i 1876
Av Arve Tomt Gundersen

Side 28

«Snippen» i Klostergata
Av Arild Austad

Side 30

Årsmøteberetning

Side 33 33

**Sven-Ingvars i Nesparken,
Pølsebro**

Side 34

Slektstreet
Av Margaret H. Strand



TRYKT I
NORGE
NO - 1470



Miljøfyrtårn®



Trykksak
2041 0379



KILDESIKRING, KANALEN OG LOKALHISTORIE

I løpet av den siste tiden har flere statsråder forlatt sine stillinger som følge av tillitsbrist. Noen av dem ble konfrontert med anklager om plagiat og mulig juks i sine masteroppgaver, der det manglet nødvendige kildehenvisninger.

For oss som jobber med lokalhistorie, er kildehenvisning og kvalitetskontroll viktig. På universitet- og høyskolenivå er det til og med utarbeidet retningslinjer for hvordan man kildefører bruk av kunstig intelligens. Se referansestilen APA7th <https://www.sokogskriv.no/referansestiler/apa-7th.html>

Lokalhistorikere har også vært lemfeldige med hensyn kvalitetskontroll. Ved å søke på en hendelse i Moss byleksikon, Wikipedia og mosshistorielag.no kan du få tre forskjellige svar, men kun ett er korrekt. Kanskje er det på tide at noen tar ansvar for kildesikring? Vil du lære mer så les hva Margaret Strand skriver i sin føljetong om slektstreet i dette nummeret. Hun forklarer hvorfor det er viktig med kildesikring, fallgruvne og gir tips om hvordan man kan bli mer kildekritisk.

Diskusjonen om alternativer for krysning av kanalen mens ny bru

bygges er i gang. Noen har til og med spøkt på FB om å fylle pukke og stein i kanalen for å unngå å bygge en bru. Men da jeg leste at fylkeskommunen faktisk vurderer å utrede igjenfylling, ble jeg sjokkert. Å fylle igjen en kanal som kong Christian IV allerede i 1647 befalte skulle utredes. Som kong Fredrik VI på tidlig 1800-tall besluttet å gjennomføre. Og som kong Karl Johan faktisk iverksatte med offisiell åpning i 1855 da kong Oscar I var konge. Seriøst?

Til slutt. Moss har mange dyktige forfattere, og flere av dem skriver lokalhistoriske bøker. Noen av de samles på litteraturhuset House of Foundation, hvor det arrangeres litterære tilstelninger. Der har det blitt et godt miljø for skrivende og lesende mossinger.

I redaksjonen i Strandsitteren finner vi skribenter som leverer historier fra lokalsamfunnet. Oddvar Aasen er en av dem, og han har intervjuet Lise Haugen Larsen som er ansvarlig

for Lokalhistorisk avdeling på Moss bibliotek. Lise sier at biblioteket har nesten 3000 titler arkivert i kjelleren. Så hvis noen har problemer med å finne riktig stoff, så er det bare å be om hjelp.

Vi i historielaget er som kjent i gang med nok en bok, «Den nye byen». Men det er plass til flere lokale historier på trykk. Jon Gundersen gir i dette bladet en oppskrift på hvordan man skaper en lokalhistorisk fortelling. Jeg er sikker på at redaktør Paul Norberg, og Strandsitterens lesere vil sette pris på bidrag fra nye forfattere, så sett i gang. La oss bli «Moss - forfatterbyen»!

God lesing!


Per Vorum,
leder Moss Historielag

I MOSS BIBLIOTEKS LOKALSAMLING:

3 000 BØKER HEFTER OG DOKUMENTER

Lise Haugen Larsen, ansvarlig for den lokalhistoriske avdelingen ved Moss bibliotek, som rommer hele 3.000 titler.

AV Oddvar Aasen og Geir Hansen (foto)

– *Jeg har en utfordring til deg, kan du finne opplysninger om en flyfabrikk på Kambo under krigen?*

I en dom over en frontkjemper kommer det fram at han, etter å ha vært ute i tjeneste, tok jobb som kontrollør på Junker-fabrikken på Kambo. Junker var navnet på et tysk krigsfly som ble mye benyttet under krigen.

Jeg retter spørsmålet til Lise Haugen Larsen, ansvarlig for den lokalhistoriske avdelingen ved Moss bibliotek og hun svarer:

– Ja, det var jo Automobilfabrikken på Kambo som ble overtatt av tyskerne og der utførte de reparasjoner og vedlikehold på Junker-flyene som ble brukt under krigen.

Jeg har søkt i katalogen vår på både Kambo og Automobilfabrikken, og finner flere bøker hvor det kan tenkes å stå noe om dette.

I lokalsamlingen har vi et stort antall titler med tilknytning til Moss og distriktet rundt. Det er snakk om både bøker, hefter, tidsskrifter og andre ting, blant annet har vi en del filmer og også en flott, digital fotosamling forteller Lise videre.

– *Hvor mange titler er det snakk om?*

– Vi har i underkant av 3.000 titler i vår lokalhistoriske samling. Mesteparten står i hyllene i underetasjen i biblioteket ved Mossefossen.

– *Hvordan finner en historieinteressert amatør fram i hyllene?*

– Alt er katalogisert i vårt biblioteksystem. Leserne kan søke på et emneord/stikkord, og dersom man får treff, vil det ha et nummer som kan finnes igjen på bokryggene i hyllene. Ofte er det lurt å spørre noen av oss som jobber her, vi er alltid klare til å bistå i åpningstiden.



Vi oppfordrer alle som publiserer noe om å kontakte oss, slik at vi kan supplere samlingen.

Lise Haugen Larsen,
Moss bibliotek

– *Og bøkene er tilgjengelige nesten hele døgnet?*

– Vel, ikke hele døgnet, men de som har lånekort, pinkode og har undertegnet en avtale om dette med Moss kommune, kan gå inn og ut fra kl. 07.00 til kl. 23.00, alle sju dagene i uka. Det må imidlertid nevnes at ikke alt fra lokalsamlingen står tilgjengelig i hyllene. En del materiale, som vi

for eksempel kun har ett eksemplar av, eller som er veldig skjørt eller slitt, står i det vi kaller magasinet, og kan bare hentes ut av personalet.

Følger med og kjøper inn

– *Hva skal til for å bli registrert som en lokalbok?*

– Biblioteket forsøker etter beste evne å få kjøpt inn det meste som skrives om Moss, og vi prøver å følge med i det som kommer ut. Vi oppfordrer alle som publiserer noe om å kontakte oss slik at vi kan supplere samlingen.

– *Mange foreninger gir ut årbøker eller jubileumsbøker, en bok om et spesielt emne, en hobby eller en interesse. Hvordan får dere fatt i disse?*

– Ofte litt tilfeldig, men igjen oppfordrer vi alle til å gjøre oss oppmerksomme på det de har laget, dersom det er av almen interesse.

– *Har du eksemplere på populære bøker som dere ikke klarer å skaffe?*

– Ja, eller i alle fall bøker vi har mistet og ikke klarer å kjøpe inn igjen. Det gjelder blant annet Karin Skjævestads egenutgitte bøker om gatene i Moss sentrum. De var så populære at de bokstavelig talt forsvant ut av hyllene og aldri kom tilbake. Det er jo veldig synd, for dette er jo unike ting som er umulig å erstatte.



Lise Haugen Larsen bestyrer den lokalhistoriske avdelingen i Moss bibliotek og som eksempel på en populær bok viser hun fram boka Moss Historielag lagde til byens 300 års jubileum i 2020 «Moss som den er – og var».

Forfattere kommer med bøker

– Så dere må kjøpe bøker i konkurranse med vanlige bokkjøpere?

– Jada, og som sagt kan det være vanskelig for oss å få med alt, men heldigvis er det mange skrivende mennesker som kommer innom med boka de har skrevet.

– Hva med samarbeid med andre bibliotek?

Rygge bibliotek ved Rygge ungdomsskole ble ved opprettelsen av storkommunen en del av Moss bibliotek, eller Mossebibliotekene, som det nå heter. Dette er to likeverdige avdelinger, og i Rygge er det også store flotte lokaler, som kan brukes til diverse arrangementer i bibliotekenes regi.

Men vi har også et utstrakt lånesamarbeid med alle andre bibliotek

i Norge, inkludert Nasjonalbiblioteket, som vi låner mye fra. Bibliotektransport sørger for at bøker og annet materiale til enhver tid sendes Norge rundt på forespørsel.

Mange lesehester

– Hvem er det som benytter seg av lokal-samlingen?

– Det er selvfølgelig historieinteresserte mossinger, folk som nettopp har flyttet hit, kjøpt et gammelt hus eller driver med slektshistorie. Om sommeren hender det at turister fra fjern og nær kommer innom for å finne ut mer om stedet forfedrene utvandret fra kanskje? Jeg husker et ektepar som besøkte oss for noen år siden; de kom fra New Zealand og hadde fjerne forfedre som hadde utvan-

dret herfra og syntes selvsagt det var stas å besøke denne byen.

Vi er før øvrig så heldige å ha et utmerket samarbeid med slektsforskergruppa i Moss Historielag. De kommer hit en kveld i måneden, hvor de hjelper folk som studerer slekta. De er virkelige eksperter og kan være til stor hjelp. I tillegg er det skoleelever som skal løse oppgaver. Malakoff videregående skole har i flere år nå hatt et prosjekt hvor elevene får utdelt adresser/hus i Moss og skal grave fram mest mulig historie om disse, det er riktig vellykket.

Digitalt er problematisk

– Har digitaliseringen av lesestoff blitt en utfordring for dere?

– Det har i hvert fall blitt en stor forandring. Tidligere mottok vi massevis



Lokalavdelingen inneholder et assortert utvalg av bøker, hefter og magasiner. På veggen malerier av Tore Hunsrød med motiver fra Moss.

med årsrapporter, årskataloger, medlemsblader o.l. Både nærings- og foreningsliv er i stor grad blitt nettbaserte, og det gjør det vanskeligere for oss. Klassiske medlemsblader er det jo også blitt færre av. Heldigvis kommer fortsatt Historielagets Strandsitteren og Moss Magasinet fortsatt ut i papir. De er begge strålende eksempler på historieformidling og leses av mange.

Klipper og river

– Er det mange bøker som forsvinner? Som barn husker jeg at jeg hadde dårlig samvittighet om en bok ikke ble levert tilbake til rett tid.

– Hva skjer dersom en bok ikke returneres?

– Lånertakeren får et par varsler, og til slutt kan det gå ut en regning for erstatning til låneren. Alt som finnes i biblioteket er fellesskapets eiendom og skal jo være til glede og gagn for alle. Det hender faktisk at vi kommer over ting i lokalsamlingen som er klippet og eller revet i. Dette er jo selvfølgelig svært beklagelig, da en del av dette, som for eksempel Skjævestads bøker, ikke er mulig å kjøpe inn igjen.

Så avslutningsvis kan vi jo sende ut en oppfordring til de av dere som eventuelt har et eksemplar av disse bøkene som dere kan donere til biblioteket for å supplere samlingen. Det hadde vi satt stor pris på.

– Hva med fotografier av gamle Moss?

Moss bibliotek mottok for mange år siden en testamentarisk gave etter J.H. Vogt, som besto av 35 album med fotografier. Dette var motiver fra diverse steder og hendelser i Moss fra begynnelsen av 1900-tallet og fram mot 1970-årene. Mye spennende lokalhistorie med andre ord.

Disse er etter hvert digitalisert og gjort tilgjengelige for allmennheten, som jo var intensjonen. I følge en av arvingene ønsket J.H. Vogt at bildene skulle komme flest mulig til gode. Nå ligger de tilgjengelige på Norsk digitalt museum. Søk etter Mossebibliotekene på <https://digitalmuseum.no> ■

SpareBank
ØSTFOLD • AKERSHUS



«SMÅBYLIV-BOKA» ER MORSOM LESING

Av spesielle bøker i floraen av lokale bøker om Moss, vekker Jørgen Herman Vogts bok «Fra småbylivet i Moss» med undertittelen «Spredte trekk fra byen i gamle dage», stor interesse.

AV Oddvar Aasen

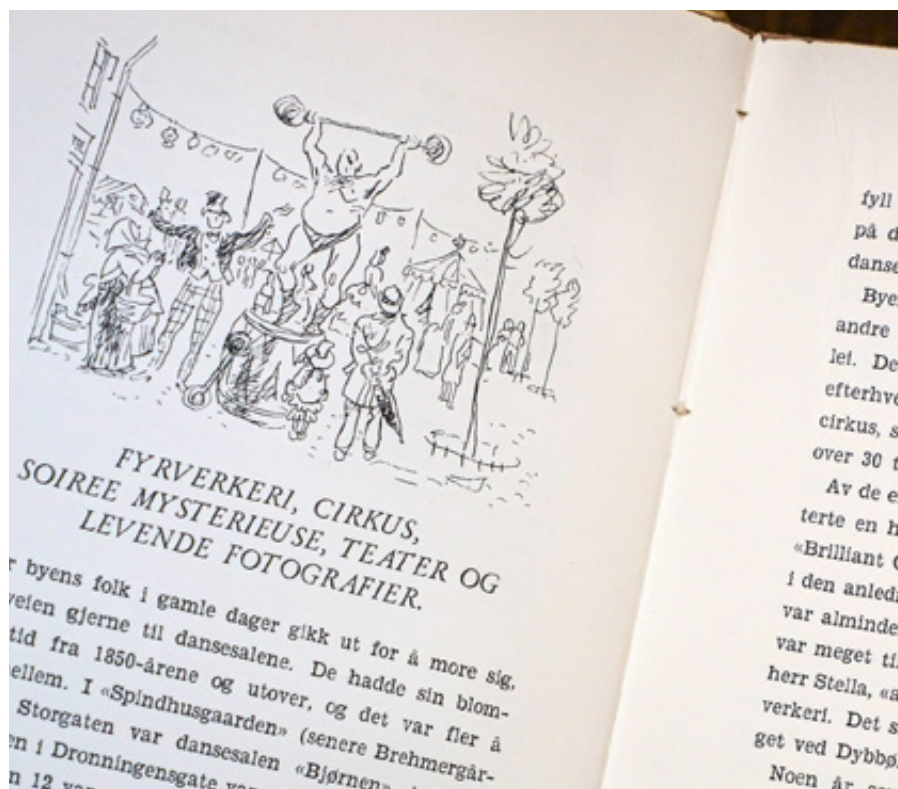
Boka kom ut i 1946 og ble trykket i Moss Boktrykkeri (Moss Avis) og var illustrert av Trygve M. Davidsen.

J. H. Vogt var teknisk sjef i Moss Avis og hadde derfor tilgang på det nødvendige materiell som skulle til for å lage en bok i de ressursnaue etterkrigsårene. Davidsen var en kjent tegner og maler fra Oslo, og han har illustrert hvert kapittel med strektegninger. Ekstra morsomt er det at bokomslaget som kan minne om et skolebokomslag, består av alle Davidsens kapitteltegninger.

Lokalhistorie som hobby

Elisabeth Vogt, datter at Jørgen Herman, forteller at faren hadde lokalhistorie som en hobby, nærmest en lidenskap. Han noterte ned alle fortellingene han hørte med tanke på at det kunne bli til nytte for en byhistorie. Han tar riktignok et forbehold i forordet om at det kan være usikkerhet omkring noen av historiene, men Elisabeth mener at grunnen til forbeholdet kan være at han mente at andre lokalhistoriske forfattere hadde vært ganske uetterrettelige når det gjaldt «gamle folks historier».

I boka omtaler Vogt temaer som kommunikasjoner, folks forlystelser, Jernverket, kriminalitet,



Her er et eksempel på Trygve M. Davidsens illustrasjoner i boka om småbylivet i Moss.

sport og idrett, Søbadingretningen, sjøfartsbyen, kongebesøk, jordbruket på Jeløy, håndverkernes og arbeidsfolks levekår, Moss sett utenfra og gatenavnene.

Mange av kapitlene inneholder opplysninger som senere har gått i den mer «offisielle» mossehistorien,

men det er vel verd å gjenoppleve dette gjennom Vogts litt gammelmodige stil.

Utgaven jeg sitter med er signet med Hilsen J. H. Vogt. Jeg fikk den via familien Kronberg. Jacob Kronberg var i sin tid annonsekonsulent i Moss Avis og kollega av Vogt. ■

TYSKE JUNKERFLY BLE REPARERT PÅ KAMBO

Med hjelp av Lise Haugen Larsen har Oddvar Aasen funnet fram til følgende om junker-fabrikken på Kambo.

AV Oddvar Aasen

Ved å søke på bøker om Kambo dukket straks boka til Kambo Vel og Mosseskogen Vel, som ble gitt ut for seks-syv år siden, opp. Den heter rett og slett «Mosseskogen – Kambo – fra Mossefossen til fylkesgrensa». Der står det en del om Den norske Automobilfabrikk som i årene like før krigen satte sammen amerikanske biler som hadde kommet i kasser fra USA. Det førte til at Kambo ble kalt Norges Detroit, noe som også er tittelen på heftet fra 2008 som Ivar Erlend Stav og Torill Wyller laget i en skriftserie utgitt av Østfoldsmuseene. Det finnes også

flere hefter som bilproduksjonen på Kambo, men de bringer ikke noe nytt i forhold til disse to bøkene.

Frontkjemper som oppsynsmann

De tyske okkupantene så raskt at bilfabrikken på Kambo kunne være nyttig i deres krigsplaner, og allerede i juni 1940 overtok de virksomheten. Angivelig fordi de norske ansatte ikke hadde vist særlig pålitelighet når det gjaldt den produksjonen som tyskere ønsket. Kambofabrikken ble verksted for tyske fly, spesielt av junker-flyet som det var mange versjoner av. Det er her frontkjemperen

kom inn i bildet som oppsynsmann. Etter krigen fikk han en lang dom til frontkjemper å være, så hans virke på Kambo kan ha spilt inn.

Selv om det fortsatt var norske arbeidere på fabrikken, ble virksomheten ledet av tyskere og deres norske medhjelpere. Noen av arbeiderne dannet etter hvert en milorg-gruppe. Deres mest kjente aksjon var da de sprengte et bensinlageri/stasjon i krysset Møllebakken – Osloveien. Gruppen hadde tilhold i området ved Skihytta. Uten at det er bekreftet, hører det med til historien at da krigen kom klarte noen ansatte å fjerne flere nyankomne bilkasser for de ikke skulle komme okkupantene i hende. Kassene skal ha blitt lagret på Værne kloster. Da de ble skadet under en brann oppsto det problemer med forsikringen, forteller historien.

Støy til klokka 2 om natta

Men tilbake til junker-flyene. Etter rekvireringen satte tyskerne opp fem prøvebenker på fabrikken. I følge Kambo-boka ble motorer testet til klokka to om natta, så det ble så som så med nattesøvnen for naboene. Tyskerne bygget brakker rundt fabrikken og noen hus ble også rekvirert.



Høienhald Invest AS

I boka «Motstandskamp og dagligliv i Mossedistriktet 1940-1945» står det merkelig nok lite om næringslivet i Moss under krigen. Okkupantene var avhengig av produktene de store fabrikkene i byen produserte, men dette «tyskerarbeidet» er lite omtalt. Et problem er imidlertid beskrevet, nemlig at tyskerne betalte sine arbeidere to-tre ganger det byens bedrifter hadde lov til å betale. Dette tok de nazistiske myndighetene i byen opp. I hvilken grad norske arbeidere på junkerfabrikken ble berørt er uvisst. Det er ikke kjent om sabotasjeaksjoner forekom mot fabrikkene på Kambo. Jernbanelinjen ble strengt bevoktet, for tyskerne fryktet sabotasje. Målet for hjemmefronten var å hindre transport av tyske soldater til forsvar av moderlandet og det lyktes de med flere steder i distriktet like før krigen sluttet.

Farlig dumping

På Kambo fikk krigen et etterspill som kanskje kan skremme i dag. De allierte myndighetene bestemte at etter krigen skulle tyske våpen og ammunisjon destrueres og dumpes på dypt vann. Da man var redd for ulykker, ble det besluttet å flytte utlastingen av de farlige varene fra Grønlia i Oslo til Kambo. Så høsten 1945 ble det lastet tusenvis med kilo sprengstoff fra hva Aftenposten i en reportasje kaller «en bortgjemt havn», det vi si i vika ved Kambo marina. Heldigvis gikk det bra, men frykten for ulykker var tydeligvis til stede. ■

På nettet finnes det flere artikler om de anvendelige junkerflyene. Men det står lite om Kamboverkstedet.

Kilder:

1. Kambo Vel og Mosseskogen Vel: Mosseskogen – Kambo fra Mossefossen til fylkesgrensa
2. Kambo Vel: KAMBO I FORTID NÅTID FRAMTID
3. Ivar Erlend Stav og Torill Wyller: Kambo – Norges Detroit
4. Knut Lindman og Erling Ree-Pedersen: Motstandskamp og dagligliv i Mossedistriktet 1940 – 1945
5. Moss Historielag: Moss som den er – og var

SMÅNYTT

MOSS RUNDT 1790: 1.000 INNBYGGERE

En birkedommer Bing samlet beskrivelser om steder i Norge på 1790-tallet. Om Mossedistriktet skriver han:

AV Elisabeth Vogt

- Moss er en liten kjøp- og tollstad som ligger ved en bukt av Christianiafjorden og ved en elv som kalles Vansjø-elv. På nordre side av byen er det betydelige broer over flere brusende vannfall, hvor 20 sagbruk er oppført. Etter et kort løp fra det store ferske vannet faller ut i havbukten. Elven utgjør byens grense mot nord. Byen ligger 6,3 mil fra Christiania og 7,5 mil fra Svinesund, omtrent 63 mil fra Trondhjem og 55 mil fra København.
- Byen har mange gater og i alt 196 hus. Alle husene er av tre, noen ganske store og malt i vakre farger. Særlig utmerker seg bygningene til Moss Jernverk utenfor byggenesen, der er kanonstøperi og spikerfabrikk. Verkets hovedbygning (senere Konventionsgaarden) i mur og to etasjer, og den vakre hagen på nedsiden med en lang allé er helt spesiell
- I byen er det ikke noen felles beitemark for kyr og sauer, jordene omkring er privat eiendom.
- Byens kirke er bare i tre, men er meget pen både utvendig med et fint tårn og innvendig. Der er prekestolen over alteret, og over den igjen er orgelet. Kirken har en sogneprest. Kirken disponerer også et fond til å hjelpe fattige med.
- I Moss er det en klesfabrikk hvor over 60 ansatte leverer et godt arbeid. Fabrikkene får råvarer fra et ullspinneri på Kongsberg, et annet i Eiker prestegjeld og et tredje spinneri for de fattige ved Vallø Saltverk i Jarlsberg grevskap.
- I Moss er det også en tobakkspipefabrikk, et valseverk, et fargereri til klesfabrikken hvor de også farger vadmel og andre ulne hjemmevevde stoffer.
- Byens borgere utgjør et kompani på 90 mann. Den totale folkemengden er omtrent 1000 mennesker, både unge og gamle. Men ikke medregnet jernverkets folk. De som bor på den andre siden av elven, de tilhører Jelø landkommune.
- De fire mest betydelige kjøpmenn handler med trelast og kornvarer til borgernes og bøndernes behov. To av disse kjøpmenn eier seks skip. Mange ladninger med stangjern og kakkelovner skipes ut fra jernverket. Byen er også forsynt med et lite apotek.
- Byens magistrat er en rådmann som også er byfogd, byskriver, politimester og auksjonsdirektør. Moss tolldistrikt med 17 ansatte dekker også Son, Larkollen og Krogstad. I 1792 ankom 264 skip til Moss, 81 til Son og to til Krogstad. Alle skulle fortolles.
- I begynnelsen av august er det et tre dagers marked i byen.
- Posten kommer fra København hver torsdag, og avgår søndag morgen. Fra Trondheim og Bergen kommer posten via Christiania til Moss søndag formiddag. ■

KUNSTEN Å SKRIVE LOKALHISTORIE

Det å skrive lokalhistorie kan være en givende og lærerik opplevelse. Sammen med Lennart Fløseth har jeg i en årrekke samlet mye lokalhistorisk materiale, gjort egne notater og vært nysgjerrig på hva folk har å fortelle. Her har jeg prøvd å strukturere noen punkter som kanskje kan hjelpe deg noe på vei.

AV Jon Gundersen

1. Definer tema og målgruppe:

Det er viktig å bestemme hvilken type historie du ønsker å fortelle, enten den er knyttet til industriell utvikling, kulturhistorie eller samfunnsendringer. Identifiser målgruppen din for å tilpasse stilen og tonen i skrivingen. Vi har forsøkt å skape en folkelig fortellerstil, som i dette utdraget fra «Skoleminner» med Truls Holmsen. Lærereparet herr og fru Reed (senere skrevet Ree) jobbet ved den gamle Hoppert skole, der Truls var elev. Her minnes Truls (1922-2017) en episode fra en gymnastikktime med Nils Reed: «*Reed deltok ikke sjøl i de fysiske anstrengelsene. Han gikk jo som regel i dress og slips*». Og det er jo ikke akkurat det rette arbeidsantrekket for en gymmlærer,» humrer Truls.

Truls Holmsen var i mange år aktiv innen næringsliv, idrett og lokalpolitikk i Moss.

2. Finn kilder:

Besøk lokale arkiver, biblioteker, og historiske samlinger for å finne dokumenter, aviser, bilder, og kart. Snakk med erfarne lokalhistorikere og be om anbefalinger. Husk kildehenvisninger.

3. Utforsk digital arkivering:

Sjekk online-ressurser og digitale arkiver for å få tilgang til digitaliserte dokumenter og fotografier.



Øystein Berg (t.v) og Jon Gundersen. Øystein forteller om livet på Bastøya hvor han havnet som trettenåring i 1958. Fra boka «Skoleminner». (Foto: Lennart Fløseth)

4. Besøk lokale museer og utstillinger:

Ta turer til lokale museer og historiske steder for å få inspirasjon og ytterligere innsikt. Dette er viktig for å skape forståelse for nasjonal historie når vi skal senke det til lokalt nivå. I forbindelse med boka «Mossingær til sjøs, på brygga og på Værvæn» besøkte vi hvalfangstmuseene i Fredrikstad og i Sandefjord. Vi brukte en hel dag på Norsk sjøfartsmuseum (Norsk Maritimt Museum).

5. Intervju lokale innbyggere:

Identifiser nøkkelpersoner som har inngående kunnskap om lokalsamfunnet. Planlegg og gjennomfør

intervjuer for å få førstehåndsopplevelser. Manns minne er ofte ikke etterrettelig, og vi har vært nødt til å sjekke med andre kilder også i forhold til tidfestede hendelser. Ved bruk av tidsvitner og intervjuobjekter, er det viktig å ikke utlevere vedkommende for mye hvis ikke klare skriftlige eller muntlige samtykker er gitt.

6. Finn gode intervjuobjekter:

Snakk med eldre innbyggere, lokale bedriftseiere, og andre som har vært en del av områdets historie. Søk etter personer med spesielle historier eller unike erfaringer. Vi har ofte brukt

«jungeltelegrafene». På den måten har vi kommet i kontakt med en større krets enn først tiltenkt.

7. Fokuser på interessante hendelser og anekdoter:

Velg spesifikke hendelser eller historier som skiller seg ut og kan engasjere leserne.

Legg inn personlige anekdoter for å gi historiene en menneskelig dimensjon. Her er et eksempel på dette, med min far og hans kamerat i hovedrollene. Teksten var tenkt brukt i «Refsnes – en lystgård på Jeløy», men brøt litt med det andre innholdet:

Ålefiske på Godsetstranda

Ole «Olle» Utuslien og Karl Arve Gundersen var ivrige etter å fiske ål. Denne dagen hadde de tatt seg en tur til stranda nedenfor Refsnes Gods. Ole hadde på seg en stramtsittende badebukse der han fanget et par-tre levende åler i slengen. Karl sto på stranda og rensket ålen. Det var ingen enkel jobb, for ålen var seiglivet og sleip. Først festet han ålehodet med en spiker på en planke eller en huggestabbe. Ålen krøllet seg med stor kraft rundt alt som kom i dens nærhet. Etter at hodet var festet, lagde han et snitt rundt halsen med en skarp kniv. Deretter trakk han skinnen av kroppen mens ålen vred og sprellet. Begge hender måtte tas i bruk. Når skinnen var av, buken åpnet og innvolle trukket ut, ble den sløyde ålen kuttet i biter og lagt i en panne på bålet. Det var feite og fine åler, for kloakken gikk rett ut i fjorden fra godset.

8. Lag en tidsramme:

Organiser historien kronologisk for å gi leserne en klar forståelse av hendelsesforløpet. Bruk tidslinjer for å illustrere viktige perioder, eller rett og slett referere til andre historiske begivenheter, små eller store, som denne jeg var øyenvitne til selv. Det store huset «Stupet» lå nedenfor Moss Undervannsklubbs lokaler ved Tronvikstranda:

Under de tøffe vintrene på midten av 1960-tallet satt Pål Berglund som bodde i Stupet, bare iført en t-skjorte

og en flaskegrønn cordfløyelsbukse, på sparkstøttingen sin og fisket i råka etter Kielferja MS «Kronprins Harald». Vi kunne se ham fra land på Tronvikstranda. Han pilket og enset ikke at Kielferja var på vei fra Oslo. Plutselig ser vi isen begynne å bevege seg, og det er like før den begynner å bryte. Berglund kaster fra seg pilken og sparker for harde livet inn mot stranda, akkurat før isen sprekker helt.

9. Utforsk lokal kultur og tradisjoner:

Dykk inn i lokale skikker, festivaler, og tradisjoner som har preget området. Illustrer hvordan disse har utviklet seg over tid.

10. Bruk fotografier og illustrasjoner:

Suppler teksten med relevante bilder for å gi leserne visuell innsikt i historien. Gamle kart og fotografier kan være svært informative. Se etter historiske kart i arkiver eller biblioteker, og sjekk om det er fotografier fra ulike tidspunkter som kan bidra til å visualisere endringer i landskapet og bybildet. Sørg for å innhente nødvendige tillatelser for bruk av fotografier.

11. Bruk primær- og sekundærkilder:

Balanser bruk av primærkilder (førstehånds kilder) og sekundærkilder (analyser og tolkninger av hendelser).

12. Sett det inn i en historisk kontekst:

Analyser områdets historie i lys av større regionale, nasjonale eller internasjonale hendelser. Forstå hvordan lokale hendelser påvirket og ble påvirket av større historiske trender.

13. Legg til egne refleksjoner og ikke minst iakttagelser:

Dette kan styrke den historiske troverdigheten, men ikke overdriv.

14. Gi plass til forskjellige stemmer:

Sørg for å inkludere perspektiver fra ulike grupper i samfunnet for å få en bredere og mer nyansert historie. Denne anekdoten hørte jeg fra min far som var ansatt som snekker hos Selvaag:

Ugland og jordbærene

Da Olav Selvaag hadde et byggeoppdrag på Framnes i forbindelse med oppsetting av rekkehusa der, en gang i 1960-årene, var det at en av arbeiderne gikk inn i kontorbrakka til Andreas Ugland, som var formann for snekkerne, for å selge jordbær. Ugland viste ingen interesse. Arbeideren var imidlertid misfornøyd med avslaget og dro hjem til formannens kone. Der klarte han å selge en kasse jordbær til henne. Arbeideren påsto at han hadde lagt ut for bærene og ønsket derfor å få penger av henne. Kona syntes det var merkelig, og hun fikk det bekreftet da ektemannen kom hjem etter endt arbeidsdag. «Hva er det du har gjort, kjerring? Og jeg som ikke spiser jordbær engang?»

15. Rediger og revider:

Gjennomgå teksten nøye for grammatikk, staving og struktur. La andre lese gjennom for tilbakemeldinger og forslag.

Ved å følge disse punktene, kan du lage en omfattende lokalhistorie fra Moss som vil informere, engasjere og bevare områdets unike arv.

Vi har jo også brukt folketellingene som er gjort digitalt tilgjengelige. Vi har også brukt gamle telefonkataloger og ikke minst gamle lokalaviser. ■

Linker til viktige kilder:

Byggesaksarkiv 1890-2018

<https://www.moss.kommune.no/alle-tjenester/innsyn/byggesaksarkiv-eldre-papirarkiv/>

Byggesaksarkivet kan være en gullgruve av informasjon, inkludert gamle dokumenter, bilder, avisutklipp, og kommunale registre.

Nasjonalbibliotekets Digitalarkivet (digitalarkivet.no) har en omfattende samling av digitaliserte kilder, inkludert folketellinger, kirkebøker og skannede arkiver. Dette kan gi deg tilgang til historiske dokumenter relatert til Moss og dens innbyggere.

Nasjonalbiblioteket

<https://www.nb.no/search?viewability=ALL>
Digitalarkivet

<https://www.digitalarkivet.no/>

SMUGLERNE I MOSS

Forbudstida er et navn på perioden mellom 1916 og 1927, da det var forbudt å omsette brennevin i Norge. Forbudet var et resultat av avholdsbevegelsens framgang, og ble først innført som en midlertidig ordning under første verdenskrig.

AV Elisabeth Vogt

Men brennevinsforbudet virket mot sin hensikt. Konsekvensene var drap, vold og mer rus.

5. oktober 1921: I går fikk lensmannen melding om at det lå fullt av brennevinskasser og spritkanner og fløt i sjøen ved Nes Stenhuggeri på Jeløy. 25 kasser og 20 kanner ble berget, hver av kassene hadde 12 flasker whisky og konjakk. Men hvor varene kom fra, visste man ikke.

Brennevinsdepot på Jeløy

16. mars 1922: Politiet er kommet over et brennevinsdepot på vestsiden av Jeløy. Det var 1600 liter brennevin fylt på bensinkanner som straks ble beslaglagt. Spriten var kommet fra fiskeskøyta «Nordsjøen» fra Lübeck til Horten. Det ble brakt på det rene at de 500 flaskene med cognac som ble funnet på Sletter utenfor Larkollen var smuglet av samme bande.

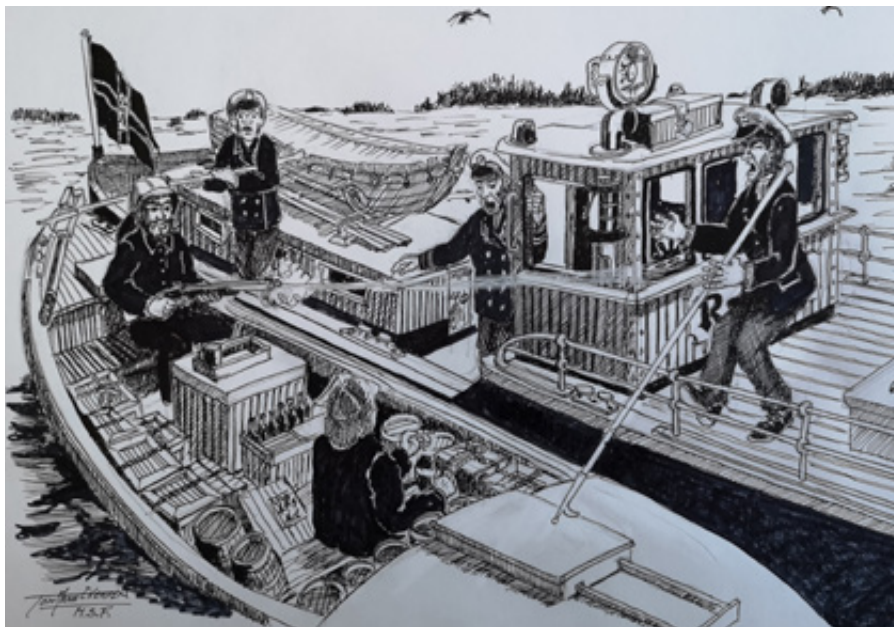
1. juli 1922: En lastebil fra Kristiania ble stoppet av politiet i Posthusbakken. Den inneholdt 1.200 liter sprit og whisky på kanner og flasker. Brennevinet var tatt i land på Tronvik.

En tollere ble drept

10. oktober 1921: Den kjente tollkrysseren «Rappen» hadde vært på smuglerjakt på vestsiden av Oslo-



Tollkrysseren «Rappen». (Foto: Hentet fra nettsidene til Nøtterøy Historielag)



En tollere ble skutt og drept av spritsmuglere. (Tegning: Tom Arne Evensen)

fjorden. Midt fjords møtte den en motorsnekke. Tollerne hadde en sterk mistanke om at snekka hadde smuglervarer om bord. De la seg tett inntil og heftet båtshaken i snekka. Da smalt et skudd!

Den ene av de to i båten hadde skutt den ene tolleren med hagle. Skuddet traff tolleren i magen, og han falt sammen i båten. Tolleren døde samme kveld. Samtidig forsvant bandittene i snekka.

Morderen ble aldri funnet og straffet.

10. april 1922: 70 kasser whisky og 10 kasser sprit ble funnet på Jeløy av tre detektiver fra Kristiania.

6. september 1922: En rask mahogni racerbåt ble kapret av tollerne på Larkollen. Den var lastet med 40 kanner sprit, 21 kasser whisky. Både båten og brennevinet ble konfiskert. Dermed hadde tollboden tre konfiskerte motorbåter liggende til eget bruk.

Det hendte at de raskeste båtene skiftet både eiere og side i kampen mellom smuglere og tollere:

Smuglerjager

Jageren «Seeteufel» gikk først i smuglertraden, men ble omgjort til smuglerjager, stasjonert i Larkollen. Ute ved Sletter tok den en racer med 53 kanner sprit og tre mann om bord. Smuglerbåten med mannskap ble slept av tollerne inn til tollboden i Moss. I kanalen hoppet en av smuglerne over bord og svømte til Jeløysiden. Og siden kanalbroen var åpen, var det nytteløst å forfølge ham. Som trøst tok «Seeteufel» like etter en snekke fra Holmestrend full av sprit.

30. april 1923 ble det bestemt av fjorden mellom Moss og Horten skulle stenges med hjelp av vaktskip. Vaktene skulle stanse og undersøke samtlige mistenkelige båter for å få has på smuglerne. Det tok ikke lang tid før tiltaket ga gevinst:



I begynnelsen av mai 1927 var det slutt på brennevinforbudet.

Ni dager senere kapret tollbåten «Bell» en tysk skøyte utenfor Gullholmen. Den tre manns besetningen hadde med seg en last på 99 kanner med sprit og ni kasser brennevin. Samme dag tok politiet en lastebil med sprit som hadde kjørt seg fast på Ørehavna. Den hadde 33 kanner sprit og ni kasser brennevin. Det var tre kvinner og tre menn i bilen, og alle seks ble ledsaget rett til arresten. Så noen fest ble det iallfall ikke den kvelden.

Lei av spritforbudet

Men folk flest begynte å bli dyktig lei av spritforbudet. Smuglingen var omfattende. Avholdspartiene begynte å slå sprekker. De fikk mindre oppslutning, og på høsten var det valg.

12. mai 1924 skrev Moss Avis at 20 mennesker var omkommet i Ytre Oslofjord som følge av spritkonflikten. På en natt ble en bil full av sprit stanset av politiet utenfor byen. En annen bil som trengte seg forbi, kjørte i grøfta og ble liggende. Så viste det seg at også den bilen var full av sprit. Også på toget ble det smuglet. Om ikke så mye. Kannene måtte bæres. Ute ved Grisebåene i Sverige, ikke langt fra Hvaler, lå mange utenlandske båter. Hver kveld var det stor trafikk dit av småbåter. Bare uskyldige aftenturer?

I begynnelsen av mai 1927 var det slutt på forbudet. Etter et par uker spurte Moss Avis politimesteren om det var blitt noe mer fyll i byen? Nei, tvert imot, det er blitt mindre, svarte lovens håndhever fornøyd. ■

SMÅNYTT

INDUSTRIEKSPLOSJON

Av Elisabeth Vogt

Under og etter første verdenskrig og den påfølgende depresjonen strømmet nye bedrifter til Moss. På 15 år etablerte 40 nye bedrifter seg her i byen, både innen tekstil, kjemisk – elektrisk industri, næringsmiddelindustri, mekanisk og gartnerier, skrev avisen Moss Tilskuer 27. oktober i 1931.

Noen bedrifter forsvant like etter krigen da etterspørselen minket. Andre klarte seg til 1980- og 90-årene. Nå er de færreste igjen.

Men noen av minnene lever fortsatt i den eldre generasjonen: Helly Hansen. Aug.P. Horn med underbedriftene AS Barfot og AS Funkis, Moss Bomullsveveri, Norsk Kullsyreindustri (forløperen til Moss Bryggeri), Johan Moys Sildeoljefabrikk på Kambo, Norrøna Isolasjonsfabrikk på Feste, den nye eddikfabrikken og De Forenede Bakeres gjærfabrikk (senere Idun), kommunikasjonscenteret Jeløy Radio, Felleskjøpets Mølle og Silo (den eksisterer fortsatt!), Christian Aug. Thornes makaronifabrikk, Jeløy Mineralvannfabrikk, Norsk Sekk-kompani, Moss Canning & Co og De Forenede Blikemballagefabrikker (Foblik).

På Kambo (som riktignok ikke var i Moss den gangen, men i Jeløy kommune,) oppsto faktisk tre autokarosserifabrikker og en kullbrikettfabrikk. I selve Moss dukket Norsk Skoindustri opp, Norsk Børsteindustri, Clausen og Staugaards Sjøgressindustri, Il-O-Van, B. Brynildsens Høvleri og Kassefabrikk og flere ble også etablert. Blant dem Moss Teglverk som fortsatt minnes med veinavnet Teglverksveien ved Fjordveien.

I tillegg ekspanderte mange av de eksisterende bedriftene. Som Moss Glasværk, M. Peterson & Søn, Moss Aktiemøller, Wallenborgs Stolfabrikk. Men disse er også borte nå. ■



Fra 1915 til 1931 etablerte 40 nye bedrifter seg i Moss. Blant dem var Forenede Blikemballagefabrikker (Foblik), som senere ble mer kjent som Noblikk-Sannem.

DA BIODRIVSTOFF VAR I SKUDDET – I DOBBEL FORSTAND

Vi snakker om andre verdenskrig. I mangel av bensin ble faktisk biodrivstoff redninga for mye av motortransporten. Råvaren var knott, nevestore vedbiter, som brant ulmende i en generator montert på kjøretøyet, og utvikla gass. Men da den klart største kunden var de tyske okkupantene, ble knottfabrikkene mål for sabotasje, så også i Moss.

AV Anders Ericson

Noe industri måtte ty til knott da det ble manko på kull, for eksempel til smelteovnene på Moss Glassverk, men viktigst var vedgassen, særlig til lastebiler, busser og landbruksmaskiner. I 1940 var det bare to personbiler per hundre innbyggere her i landet, og tyskerne rekvirerte de fleste. I 1942 hadde Moss 288 generatorkjøretøy.

Kostbart og stygt

Men elegante var de ikke, for på hver doning måtte det festes en stor «koker» i stål, eventuelt på en liten tilhenger. Særlig effektivt var det heller ikke, for en tank varte bare to til fire timer, eller til 80 – 100 kilometers kjøring. Bratte og lange motbakker kunne være krevende, og av og til måtte sjåføren stoppe og røre om i «bensintanken». Og startvansker var et stort problem om vinteren. Langs veiene var det «slaggplasser» for dumping av den utbrente massen, minst én gang under for eksempel en tur til Oslo. En generator kosta minst 3000 kroner, ofte like mye som hele bilen.

Trebitene måtte tørkes før de kunne brukes, vanligvis ved lufttørring. Det ble bygd enkle tårn eller siloer med nettingvegger, der de fylte på med fersk knott på toppen og tok ut tørt «drivstoff» i bunnen. Svartor var det foretrukne treslaget på grunn av det lave tjæreinholdet, så filterne i generatoren ikke gikk tette så ofte.



Personbil med knottgenerator i 1944. (Kilde: Wikipedia).

Flere knottfabrikker

Det var flere knottfabrikker i Moss og omegn, blant annet en i Marcus Thranes vei på Høyda og en i Vogts gate. Men spesielt interessant var et anlegg i Sollisvingen i Øreveien – Folkestads knottfabrikk. Vi kommer snart til hvorfor. Fortsatt finnes

det spor etter den, om enn svake. I skauen et titalls meter unna bilveien ligger ei skrinnslette, tydelig opparbeidet en gang i tida. Her sto fabrikkens. Litt lenger nede i svingen kan du ta av en sti, det vil si «hovedveien» for folk på Øreåsen når de skal til og fra byen til fots. Her passerer du

Nazimyndighetene detaljregulerte bilbruken, her en overskrift i Moss Avis 28. juli 1944.



Kommende vinter blir den vanskeligste vi har hatt hva transportvirksomhet angår.

Bare den mest livsviktige kjøring blir tillatt. Ingen ytterligere tildeling av flytende drivstoff til det norske næringslivs transport.

trekvarterers tidsblyanter ble så plassert i bygningen. I ly av nattemørket var det greit å sykle til overnatting i en hytte ved Årefjorden». – Det var hytta til familien min, forteller Svein Bromander meg.

Men tilbaketuren var dårlig planlagt, heter det i boka: «Tidlig på formiddagen dagen etter dro alle fem hjemover i flokk og følge. De hadde rester av materiell fra sprengningen i sykkelveskene, og pistolen fortsatt i beltet. Ved Dyre fikk de se en flokk tyske soldater på vei nedover



Et tårn eller silo for lufttørring av knott, ikke i Moss, men trolig i Sandnes. (Moss Avis 8.5.1944).

Knotthugger, maskin for kapping av ved til riktig størrelse for tørking. (Kilde: Nasjonalbiblioteket).

skråningen opp mot plataet på høyre hånd.

Skriftlig dokumentasjon om knottproduksjonen i Moss er det heller ikke lett å finne. By- og industrimuseet måtte melde at de ikke hadde noe, og den er heller ikke nevnt i bind 3 av Moss bys historie, som handler om verdenskrigen. Men i boka «Motstandskamp og dagligliv i Mossedistriktet 1940-1945» kan vi i alle fall lese om slutten på knottfabrikken i Sollisvingen. For den ble sabotert, sprengt, av noen hjemme-frontfolk den siste krigsvinteren. Det skjedde 23. februar 1945. Den 12. februar 1945 brukte det nazistiske politidepartementet avisene for å advare mot sabotasjer på knottfa-

brikker, men det hjalp tydeligvis ikke. Herrefolket hadde nå desperat behov for drivstoff, og etter nederlag i Sovjet, Egypt og Normandie, var kanskje ikke årvåkenheten helt på topp.

Sabotasje

Det var fem mosseungdommer som, ifølge den nevnte boka «... med pistol i beltet, syklet sent på kvelden frem mot knottfabrikken. De brakte med seg sprengstoff, detonerende lunte og tidsblyanter. Under rekognosering i området måtte først et elskende par i vaktbua jages bort. To menn med svarte masker fikk dem raskt og effektivt avgårde med trusler om at de ville bli skutt hvis de plapret. Sprengladningene med lunte og



Østre Øre gård med Sollisvingen og det lyse platået bak, der først knottfabrikken og så tønnevaskeriet hadde stått. Fotoet er trolig fra midten av 1950-tallet, da låven i forgrunnen var bygget opp igjen etter brannen i 1951. I 2024 er fortsatt våningshuset bevart. (Foto: Stilt til rådighet av Per Arild Simonsen).

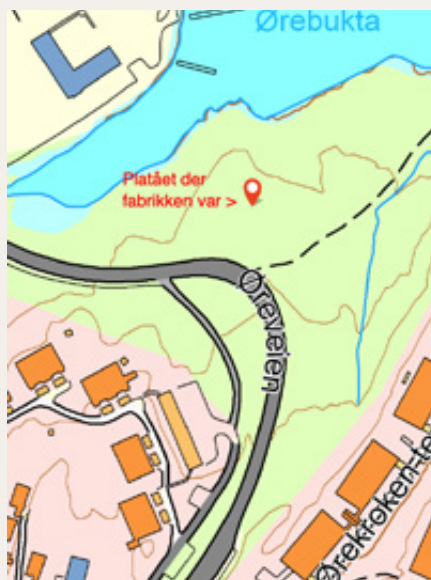
Kallumbakken. Sprengningsgjengen fryktet at det var dem tyskerne var på jakt etter, men nå var det for sent å snu. Eneste mulighet var å late som ingenting og fortsette «sykkelturen». Tyskerne ble passert uten at noen reagerte».

Vi leser også at byingeniør Einar Mathisen, en aktiv motstandsmann, som samtidig var brannsjef, «sørget for at brannbilen ble så forsinket at fabrikkene ikke sto til å redde».

Okkupanten var altså den viktigste knott-kunden, og skulle lastebileierne i Moss sikre seg et levebrød, måtte de kjøre for tyskerne. I Torggata hadde nazistene etablert en Transportformidling, der sjåførene måtte møte hvis de ville ha lovlige oppdrag. Det var ofte for Organisation Todt, en enhet med ansvar for de militære tyske installasjonene.

Milorg var skeptisk

Men da også deler av lokalsamfunnet ville tape på sabotasjer mot sånne anlegg, var Milorg, den nasjonale motstandsorganisasjonen sanksjonert av Londonregjeringa, skeptisk til anslag mot denne typen industri. Men om Milorg var skeptisk, ble



Her i Sollisvingen kan vi fortsatt se platået der knottfabrikken ble bygget, før tønnevaskeriet og til slutt den illegale avfallsplassen. (Kilde: Kartverket).

noen likevel sabotert av uavhengige motstandsgrupper, ikke minst kommunistiske.

Det var Rolf Johansen, Alf Gullaksen, Ame Halvorsen, Knut Lindman og Fredrik H. Johansen som aksjonerte i Sollisvingen. De to sistnevnte var i alle fall ikke kommunister. Begge ble etter hvert sentrale i handelsnæringa i Moss, Lindman

med sportsbutikken i Kongensgate og Johansen med herrekonfeksjon i Dronningens gate. Han ble blant annet ordførerkandidat for Høyre.

Men disse er borte i dag. Jeg har bare funnet ett pålitelig tidsvitne, Roar Jørgensen, en sprek 93-åring som vokste opp i Rønningen. Han var femten da freden brøt løs, og han husker mye snakk om sabotasjen og minnes godt tørketårnet og fabrikkene.

Det heter videre i boka om Moss under krigen: «Aksjonen gjorde inntrykk på tyskerne. Allerede neste morgen meldte Gestapo i Fredrikstad saken til sine overordnede i Sicherheitsdienst i Oslo. Og 25. februar kl. 16.20 ringte den tyske sikkerhetstjenesten til Fredrikstad og ba om nærmere opplysninger. En kanne bensin, en blyant og lunte som ikke eksploderte, ble sendt med kurer til Oslo for nærmere undersøkelser. Samme dag sendte Sicherheitsdienst i Oslo ut denne meldingen:

«Haster meget. Melding nr. 66 om inntrufne hendelser. Den 25.2 ca. kl. 3.00 ble det gjort et sprengstoffanslag mot Folkestad Knottfabrikk i Moss. To bevæpnede menn gjennomførte anslaget etter å ha bakkundet vaktmannen og hans forlovede. Fabrikkene arbeidet delvis for Wehrmacht.»

I lokalavisene finner vi ellers lite. De var underlagt sensur og skreiv sjelden om forhold som kunne være ugunstige for okkupantene.

Knottfabrikken ble ikke bygget opp igjen. Roar forteller at området ble inngjerda, og med skremmende advarsler på plakater, så ikke engang nysgjerrige smågutter våga seg dit etterpå. Han mener også å ha hørt at en knottfabrikk ved Patterød var blitt sprengt, men dette finner jeg ikke skriftlige spor etter.

Det var slett ikke bare nazi-vennlige sjåførere som frakta knott. En kilde som vil være anonym, men som jeg anser pålitelig, forteller at enkelte i motstandsbevegelsen likte dårlig at akkurat denne fabrikk ble sprengt, for i knottsekkene fra



To dager før sabotasjen i Sollisvingen sto denne kunngjøringa i Moss Avis. Sånt var ikke helt uvanlig den vinteren. (Moss Avis 21. februar 1945)

Folkestad kunne de smugle ut illegale aviser og kanskje også håndvåpen til motstandsfolk. Sekkene her hadde nemlig påtrykt Todts symbol og ble ansett som «reine». Da ble de ikke kontrollert. Blant annet kan det ha dreid seg om «Norges demring» eller den kommunistiske «Kureren». Denne ble trykt i «Larsenhytta» på vestsida av elva ovafor «Båten» (se boka «Illegale aviser i Østfold» av Harald Hultengreen, 1989).

En tidlig miljøskandale

Etter krigen husker Roar Jørgensen et tønnevaskeri på denne tomte. Men både vaskemidlene og sølet fra tønnene, ofte olje og bensin, gikk rett ut i bukta, så vi fikk en av byens første offentlige miljøskandaler. Fisken forsvant og badeplassene ble ubrukelige, medregna «Stupern», et stupetårn noen hadde snekra på svaerberget litt lenger ut. Og båter som lå i bukta ble tilgrisa.

«Bensin-fatene i Øreveien» må

ha vært et allment begrep, for i en avisnotis i 1955 var dette stedsangivelsen for en alvorlig utforkjøring i Sollisvingen (veien var smal, og i tillegg feildosert, så uhella der var mange).

Kommunen satte faktisk stopp for denne virksomheten og redda Ørebukta. Det var i seinere tid, fra 1970-tallet og utover, at bukta ble fylt ut med forskjellig masse og sprengstein. Folk i Vansjø båtforening husker blant annet rombeporfyrr fra den vulkanske Jeløya, trolig etter utvidelser på Verven. Båtforeninga kunne så bygge klubbhus der med festlokale, brygger og båtopleg.

Men om det var slutt på utslipp til vannet, kom det søppel fra den andre kanten. Via innkjørselen oppe i svingen lempa folk avfall som ikke fikk plass i søppelkassene. I et avisreferat fra bystyret i 1969 heter det at politiet burde hatt «en kraftig hjemmel for å gripe inn mot søppel som slenges ute i naturen, ikke bare papir,



Roar Jørgensen (93) var femten år da sabotasjen fant sted og husker godt knottfabrikken og mer til fra Ørebukta. (Foto: Anders Ericson)

men ovner, divaner, sofaer osv. Hele lass tippes av ved veikanten om natten. Yndede tømmesteder var Fossen, Rosnes og Sollisvingen». Det ligger fortsatt en betongdrager der som nok var ment å hindre innkjøring og forsøpling.

I 1958 var det for øvrig planer om kommunalt vannverk i området, med pumpestasjon inne i berget på Holmen og renseanlegg i Ørebukta. Dette ble ikke realisert. Ti år seinere fikk vi vannverket på Kjellerød og inntak av trygt og godt vann i Storefjorden. ■



PØLSER I TAU OG RUSSETALER PÅ TORVET

Thon-gruppen skal rive den delen av Amfisenteret som eldre mossinger fortsatt kaller EPA og Domus. Forretningene skal vekk, og det er planlagt 230 boliger i dette sentrumsområdet.

Da vil også det gamle Domustorvet, dagens parkeringsplass i sentrum, forsvinne.

AV Paul Norberg

Før Domus og EPA ble bygget, var det et torv der parkeringshuset og parkeringsplassen fortsatt er plassert. Dette ble bare kalt Nedre Torv.

Pølsespising

Selv har jeg noen vage minner fra Nedre Torv i Moss. Her var det vanligvis livlig torvhandel. Bøndene fra hele Mossregionen kom for å selge sine gårdsprodukter, og det var et yrende torvliv. Nedre Torv var også en sentral plass for ulike arrangementer, og på 17. mai var det musikk, taler og leker for barn der. En av de mest populære lekene var pølsespising. Pølsene ble hengt opp i en tråd, såpass høyt at vi så vidt rakk opp til dem ved å stå på tå. Så var målet å spise hele pølsa raskest mulig. Det var ikke nødvendigvis en sunn lek, men den var morsom.

Jeg husker også at russepresidenten fikk holde sin 17. mai-tale på Nedre Torv. I 1962 var den senere Moss Avis-journalisten Finn Saugestad leder for rødrussen. Og han var nok den siste russepresidenten som talte på Nedre Torv. For i 1963 ble det bygget parkeringsplass over torvet i forbindelse med at de to store forretningsbyggene Domus og EPA ble oppført. I 1964 sto de flotte byggverkene ferdige, og de ble tildelt en pris for de fineste betongbyggene i landet.

«Høyvekta på Moss»

Hvis vi graver litt lenger tilbake i historien, finner vi ut at det ble bygd en

«veiebod» i 1853, der Torvgården nå ligger. Denne byvekta ble kjent som «Høyvekta på Moss». Bøndene veide sine høylaster der, og det hendte at de lot hestens bakbein stå på vekta. Derfor ble det sagt at hvis ei klokke gikk galt, så «gikk den etter høyvekta på Moss». Høyvekta på Moss var i mange år et begrep for unøyaktighet. Opprinnelig var det slik at alle kjøpsteder måtte ha en vekt for å veie forbruksvarer som ble ført inn i byen, blant annet av bøndene i omlandet. Dette kom av Konsumpsjonsskatten, som gjaldt fra 1680 til 1826 (dette var datidens omsetningsskatt). Høy som skulle brukes av byens kuer og hester, måtte veies, og dette førte til navnet «Høyvekta». Etter bybrannen i 1881 ble Basarbygningen bygget og handelstorvet flyttet til den åpne plassen foran bygningen. Her foregikk torvhandelen fram til 1931, da handelen flyttet til Nedre Torv.

Kirketorget

Det første torvet i Moss, som er omtalt skriftlig, er Kirketorget, som kommunen kjøpte av Kirken i 1780 for at byen skulle få en markeds plass. Det lå ved siden av korskirken fra 1779. I 2017 ble det bygd en stor slagen lekeplass på Kirketorget. Det har vært et vellykket prosjekt, og foreldre og besteforeldre kan også få nyte sin kaffekopp på utestedet Onkel Blå, mens de har full oversikt over barnas lek.

Tre torv i Sarpsborg

Det var ikke bare i Moss at torv-

plassen var sentral. Vestsiden torv i Fredrikstad hadde en livlig trafikk helt tilbake til 1840-tallet. Da kom bøndene til handelstorvet og tilbød sine jordbruksvarer. Halden torv kan vise til en dramatisk historie med påsatt brann og et drap tilbake i 1855. Mens Sarpsborg var ekstra stor på det, og planla å bygge hele tre torv i 1839. Gamle Sarpsborg ble nedlagt som by etter svenske herjinger i 1567. Byen hadde tidligere hatt bystatus, og fikk tilbake denne statusen i 1839. For øvrig til sterke protester fra byri- val Fredrikstad, som dermed mistet verdifulle privilegier. Hvorvidt dette var starten på den klassiske feiden mellom de to byene vites ikke, men kappestriden mellom Sarpsborg og Fredrikstad er i alle fall ikke av ny dato. Et av de tre torvene i Sarpsborg ble bygd ved Turkerød, som også er det nåværende torvet i byen.

Kongens torv

I denne omgangen vender vi oss i retning Fredrikstad. Nærmere bestemt til Kongens torv i Gamlebyen. Kongens torv ble anlagt etter den store bybrannen i 1672. Torvet ble bygget ved at man beskar de fire omkringliggende kvartalene i hvert hjørne. Mange bygårder ble revet. Torvet ligger i krysningen mellom Kirkegaten og Torvgaten. Flere sentrale bygninger er plassert rundt torvet, som Infanterikasernen fra 1787, Det gamle rådhuset fra 1784, og den kjente Djonkegården.

Kongens torv erstattet det gamle torvet som til da hadde vært plassert



Til spott og spe: Ola Mand var festet til gapestokken i Moss i 1840. Han måtte stå to timer til spott og spe for byens kirkegjengere. Dette var siste gang gapestokken ble brukt som avstraffelsesmetode i Norge. Den historiske gapestokkstraffen er illustrert av tegneren John Andersen i boka «Gapestokken i Moss». (Foto: ILLUSTRASJON: JOHN ANDERSEN)

sør for kirken. Byggingen av vollene førte til riving av de ni sørligste kvartalene i byen. I forbindelse med gravearbeider i 2006 ble det avdekket gamle bygningsrester på Torvet. Utgravningene viste at det var rester av bebyggelsen fra før 1672. Blant annet ble det funnet deler av hus med hollandsk teglstein, deler av en brønn og gammel bruklegging. Sen-

tralt på Torvet står i dag statuen av kong Fredrik II, utført av bildehoggeren Vilhelm Rasmussen. Statuen ble avduket i 1917. På torvet står også gapestokken. Her ble syndere satt til offentlig straff på Kongens torv.

Gapestokken ble avskaffet

Gapestokk ble særlig brukt på 1700-tallet som straff for mindre

lovovertrædelser. Den ble formelt innført i Christian V's Norske Lov av 1687, særlig som straff for usømmelig tale og oppførsel, eller for å tvinge fram betaling av bøter. Den vanligste typen gapestokk i Norge var en stokk med halsklave. Denne kan være identisk med en «kak», et navn som særlig ble brukt når man kombinerte ydmykelsen med pisking, såkalt kakstryking. Gapestokken i Fredrikstad hadde hull til hals og håndledd. Det er dette som er den egentlige gapestokk. Denne type gapestokk var også mest vanlig i norske byer.

Gapestokken i Moss var for øvrig den siste gapestokken som var i bruk i Norge. Den ble benyttet siste gang 31. oktober 1840, lenge etter at alle andre byer hadde sluttet med å straffe folk med gapestokken. Henrik Wergeland skrev anonymt et nidvers om hendelsen, under psevdonymet «13 + 2». Det medførte at gapestokken ble fjernet, og 17. mai 1848 ble bruk av gapestokk avskaffet for godt i Norge. ■

Kilder:

Moss byleksikon
Nettsidene til Sarpsborg og Fredrikstad kommuner



Nedre Torv i Moss var en livlig møteplass for byens befolkning. Bildet er fra tida rundt 1930. I 1963 startet arbeidet med å bygge varehusene EPA og Domus, som sto ferdige i 1964. (Foto: Ukjent)

FOR ET TIÅR FOR MOSS KOMMUNE!

For nesten 60 år siden, 30. september 1965, oppsummerte rådmann Alf Herland Moss bystyre om hva kommunen hadde fått til i løpet av det siste tiåret, altså fra 1955 til 1965. Og det var ikke småtterier!

AV Elisabeth Vogt

La oss gå ti år tilbake i tid, og se byen i fugleperspektiv i 1955, foreslo rådmannen for politikerne, og fortsatte:

Vi ser restene av den gamle sveivebroen over Kanalen, og ved siden av den ser vi den midlertidige trebroen noen meter lengre nord. Vi ser ikke tegn til den nye broen over nordre jernbaneovergang (Rådhusbroen). Vi ser ikke det nye pleiehjemmet på Melløs. Melløs skole er bare halvferdig, hverken Hoppert skole, Kambo nye skole, to nye tilbygg på Krapfoss skole, Bytårnet realskole, Yrkesskolen på Malakoff, eller mellombygget på Moss Gymnas (Kirkeparken vgs) er påbegynt. I de nærmeste årene ble to hus, henholdsvis i Skoggata og Chrysties gate, kjøpt og revet for å gi plass til dette tilbygget. Jeløy kapell ble bygget. De første årene ble gravkapellet brukt som kirke, i påvente av at en ny kirke skulle bygges på Jeløy.

Moss i endring

I disse årene ble det andre fergeleiet på Værla anlagt, og det nye vanntårnet på Ramberg erstattet det åpne vannbassenget på Hoppert, som noen fremmelige barn brukte som badebasseng, selv om det var forbudt. Brannstasjon i Vogts gate ble bygget på, Søsterhjemmet på Melløs ble bygget, E6 ble utbygget fra fylkesgrensen mot Akershus til Thorbjørnsrød og tilknyttet Moss med Mossetunnelen. Nesparken fikk friluftsscene, Nedre Torv ble overbygget med butikker nederst og parkeringsplass over (Domustorget). Dermed måtte rutebilstasjonen der flyttes til Kransen. Der måtte kommunen kjøpe opp flere eiendommer og rive husene for å gi plass til alle bussene.

Det ble bygd nye boligfelt med tettbebyggelse både på Ørejordet, Tronvik, Refsnes, Bergersborg, Fram-



Refsnes boligområde ble bygget ut i 1960-årene.

nes, Gjerrebogen, Krapfoss, Mosse-skogen, Kallumskogen, Refsnesåsen, Minneveien, Kambo og Søly. Gater og veier ble anlagt til de nye boligfeltene, og under bakken ble det lagt nye vann- og kloakkledninger, blant annet fra Ørejordet til Værla, og kloakken fra Tronvik og Refsnes og ut i fjorden. Ny kanalbro ble også bygget.

Er det noe rart at rådmann Herland var stolt! Det hadde politikerne også all grunn til.

Det ble strukket nye fjernledninger som brakte strøm til byen fra Tokke i Telemark, et nytt lysverk ble bygget, og både Jeløy og Rabekk fikk store trafostasjoner. I samme tiår ble Moss Husmorskole flyttet fra Kjøløkonserven i Verftsgata til Torderød. Moss kirke ble restaurert til sitt 100 års jubileum, Moss sykehus fikk røntgenutstyr og rådhuset fikk nye kontorer på Breidablikk. Fossen 13, 15 og 17 med tilhørende fallrettigheter hadde kommunen kjøpt i disse årene. Kommunen kjøpte også Gimle med tilhørende kino, og Vogt og Holsts brygger i Mossesundet.

Gamle og dårlige hus i Kongens gate 8, 10 og 12 ble kjøpt for å bli sanert og erstattet med mer moderne leilighetsbygg. Det samme skjedde

På slutten av 1950-tallet fikk administrasjonen i Moss kommune bedre plass på daværende rådhus, Breidablikk.





1. Slik så Nedre torv ut før det ble bygget inn i kjøpesentrene; nå Amfisentret 2. Jeløy kapell ble bygget i 1963 og fungerte de første årene også som kirke. 3. Den tredje skolen på Hoppervang skole ble bygget i 1958. Den revet og ble erstattet av ny ungdomsskole i 2019.

med Kongens gate 3 og 4, mens nr. 9 bare delvis ble revet. En rekke tyszerbrakker ble revet. Kommunen kjøpte Alby gård med 900 mål skog og strand til glede for turglade mossinger, og kunne leie ut lokalene til Galleri F 15. Så langt rådmann Herlands begeistring.

Hva skjedde senere?

I dag kan vi notere oss at Rådhusbroen og veien østover ut av byen er altfor trang, selv om flere eiendommer ved Kanalen ble kjøpt opp og revet for å gi plass til den nye Rådhusbroen. Melløs skole er påbygget

flere ganger, den daværende nye Hoppervang skole er erstattet av en ny og mye større ungdomsskole, Bytårnet skole er blitt 1 til 10- skole. Yrkeskolen på Malakoff har blitt en videregående skole, og Kirkeparken vgs har fått enda et digert tilbygg. Husmorskolen er for lengst nedlagt, og husmorfagene har blitt en yrkesfaglig linje på Kirkeparken vgs.

Den gamle friluftsscenen i Nesparken har forfalt sterkt, men er ikke fjernet. En ny scene ble anlagt ved Speiderhuset (som ikke lenger er speiderhus) i 2020. Brannstasjonen er flyttet fra Vogts gate til et nytt hus

på Tykkemyr, og har fått mye større og mer moderne lokaler. Rutebilstasjonen i Kransen er for lengst fraflyttet, og er i 2024 riggplass for utbyggingen av jernbanens dobbeltspor. Nedre Torv har blitt en del av Amfisentret og med parkeringsplass over.

Lysverket i Rådhusgata er fraflyttet, først til Vålerveien, så ut av Moss da det i ble fusjonert med Østfold Energi i 1986, med hovedkontor i Sarpsborg. Moss sykehus ble flyttet fra Vogts gate hvor huset ble revet for at Statens hus kunne bygges der. Dessuten har sykehuset i Peer Gynts vei blitt en del av Sykehuset Østfold, og har langt mer enn ett røntgenapparat. Rådhuset på Breidablikk er borte og ble i 1974 erstattet av dagens rådhus noen ti-meter lenger nord. I tillegg er Moss kommune blitt utvidet til også å omfatte Rygge, og Rygge rådhus har overtatt en del av kommuneadministrasjonen. All klokken blir ikke lenger sluppet rett ut i fjorden, men må via Fuglevik eller Kambo for å bli rensset. Og ledningsnett under bakken fornyes i stadig nye boligområder. ■

Tidligere Moss sykehus ble utvidet og fikk et røntgenapparat på 1960-tallet. Bygningen ble revet i 1986.



Kilde: Moss Avis 1. oktober 1965

SMÅKONGER OG ANDRE KONGELIGE

Kunstneren Christian Krohg og Kong Oscar II er noen av dem som dukket opp på perrongen i Moss før i tiden.

AV Paul Norberg

Da jeg vokste opp i Værlegata på 1950- og 1960-tallet, bodde vi i et hus som var nærmeste nabo til Moss Jernbanestasjon. Den gang var det en flott restaurant i stasjonsbygningen, der de ansatte gikk i svarte kjoler, med hvite forklær og et hodeplagg som minnet om en tiara.

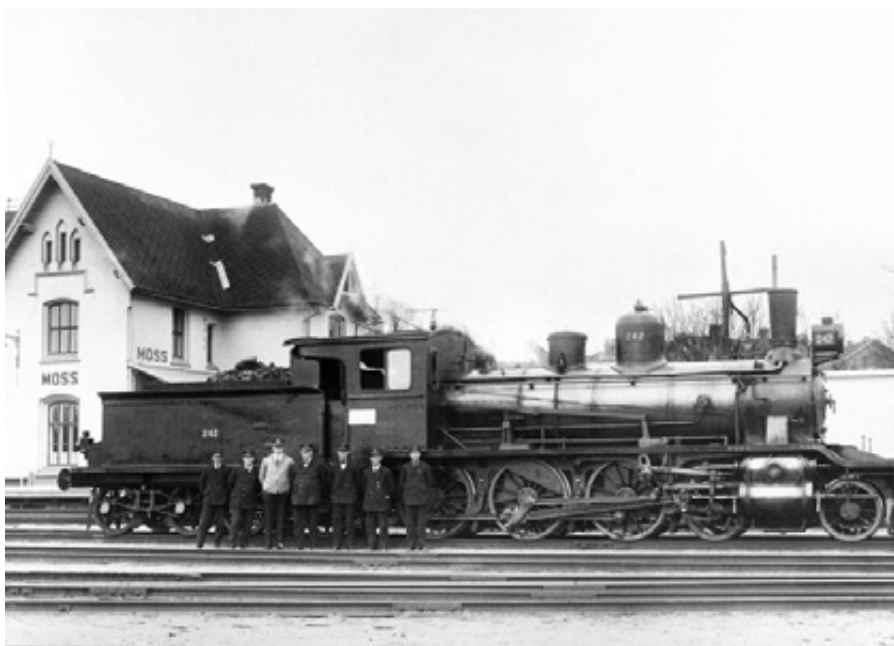
Det var stas å ta seg en tur innom restauranten, men ofte ble besøkene av kort varighet. Personalet ville ikke ha unger rekende rundt i lokalene, og det var ikke uvanlig at vi ble kastet ut. Men en gang iblant hadde vi skrapet sammen nok til å kjøpe ei flaske Solo, og da fikk vi aller nådigst lov til å drikke den opp før vi ble sendt på dør.

Varm buljong

Men i en kort periode på 1950-tallet skjedde noe som vi oppfattet som positivt. Vår familie kommer opprinnelig fra et lite område mellom Arendal og Tvedestrand, og en dag kom ei Sørlandstante på besøk. Hun bodde hos oss, og fikk jobb på jern-



Kunstneren Christian Krohg (innfelt) likte seg på Jernbanerestauranten i Moss, der han kunne nyte et glass portvin (eller flere) og samtidig iaktta travle togpassasjerer. Bildet er fra 1918. (Lindman Foto)



Damplokomotivet hadde den høyeste statusen blant ungene som vanket rundt jernbanestasjonen i Moss. (Foto: Digitalt museum)

banerestauranten. Plutselig kjente vi en av de ansatte, og det var ikke så lett å kaste oss ut lenger. Vår kjære tante var ei snill og trivelig dame, og hun serverte oss varm buljong da vi besøkte henne. Det var nærmest en buljongsuppe, med mye grønnsaker. Det var populært i Værlegata å kunne innby vennegjengen på buljong, og samtidig studere, og kommentere, alle de andre gjestene som kastet i seg litt drikke eller mat før de hastet videre med neste tog. Dessverre for oss så returnerte sørlandstanta vår tilbake til sitt hjemsted, og de gode tidene på jernbanerestauranten var dermed slutt.

Merkelig bestemmelse

Lenge før vi ble kjent med jernbane-

restauranten i Moss, var det en rekke av datidens kjendiser som nærmest vanket på Jernbanerestauranten. I Nils Johan Ringdals «Moss bys historie – bind 3» forteller han om kunstneren Christian Krohg, som ofte var på besøk i Moss. Han moret seg ofte med å iaktta livet på togstasjonen. Dessuten var han glad i et glass vin, noe det var mulig å få tak i på jernbanen. Nils Johan Ringdal beskriver en noe spesiell situasjon slik: «Bestemmelsene med hensyn til restaurantvirksomhet på jernbanerestauranten var en av de mest eiendommelige Krohg hadde vært med på, for bare tilreisende kunne få servering av alkohol, men bare så lenge toget sto på stasjonen. En dag Christian Krohg satte der nede, for-



«Skandiapilen» var et hurtigtog som kjørte på strekningen Oslo-København.
(Foto: Digitalt museum)

lot toget stasjonen, og dermed ble hans portvin prompte inndratt av en handlekraftig servitise».

Skandiapilen og Ekspressen

Det var alltid spennende å følge med togene som var innom Moss. Vi likte å se på toget som ble kalt «Skandiapilen», som var et hurtigtog som også kjørte på strekningen Oslo-København. Dette var et tog med rødaktig farge. I ettertid har jeg fått vite at dette var den svenske Statens Järnvägars første elektriske tog, som ble satt i drift i 1949.

Enda mer spennende var det å se «Ekspressen» komme glidende inn på stasjonen. Dette var et gult tog, og vi fikk høre at dette var toget som kjørte med høyest hastighet i Norge. Likevel var det damplokomotivene som var de tøffeste. Store og tunge kjørte de fram og tilbake, og trakk med seg både passasjer- og godsvogner. Siden jernbanestasjonen var en del av vårt lekeområde, ble vi også kjent med en del lokførere, og det hendte vi fikk lov til å sitte på når de flyttet vogner fra ett spor til et annet. De sterkeste minnene er varmen og støyen inne i førerhuset. Men vi kjente oss likevel som noen småkonger der vi satt sammen med reale arbeidsfolk, som noen ganger



Kong Oscar II var en ganske hyppig gjest i Moss, og flere ganger å se på Moss stasjon. (Foto: Kjartan Hauglid, Det kongelige hoff)

spanderte drops eller karameller. Det var sannsynligvis for å bli kvitt oss.

Konger og prinsesser

Det var ikke bare småkonger i damplokomotiv som åpenbarte seg på Moss Jernbanestasjon. Det var også noen ekte kongelige som besøkte Moss i gamle dager. På slutten av 1800-tallet, og litt innpå 1900-tallet var det representanter fra flere utenlandske kongefamilier som dukket opp i Moss. Kong Oscar II var en ganske hyppig gjest. Det samme var Louise av Sverige. Hun

var både svensk og norsk prinsesse, og ble kronprinsesse og dronning av Danmark. Hun hadde det noe verdslige kallenavnet «Sessan».

Nils Johan Ringdal skriver også at kong Edvard VII av Storbritannia (og keiser av India) var å se på perrongen i Moss. Han var i slekt med prins Carl, som senere ble den norske kong Haakon VII. Etter 1905 fikk Moss også celebret prinsessebesøk. Det var kong Haakons yngre søstre, Thyra og Dagmar, som åpenbarte seg på togstasjonen. Dette ble raskt kjent i byen, og mange unge damer innfant seg på perrongen for å se prinsessene sprade omkring i vakre kjoler.

Det var Hans Severinus Eriksen som var stasjonsmester rundt 1900-tallet. Han var en verdig representant, også for de kongelige. Han er beskrevet som en mann med store bakkenbarter, staselig uniform, hvite hansker og sikker opptreden.

Jernbanebygging

Også på 1870-tallet var mye krangling om jernbanebygging. I tida før 1872 utspant det seg en heftig debatt om hvor jernbanelinjen skulle legges. Det var tre alternativer som hadde utkrystallisert seg. En linje gikk fra Ås gjennom Krogstad, Hobøl, Spydeberg, Askim, Eidsberg og Rakkestad til Fredrikstad. Den andre linjen var som den første, men med sidebane fra Rakkestad til Sarpsborg og Fredrikstad. Den tredje linjen skulle gå langs kysten gjennom Ås, Vestby og Moss.

I 1873 vedtok Stortinget at det skulle bygges en jernbane fra svenkegrensen ved Kornsjø til Christiania gjennom Smaalenene (Østfold). Seks år etter var jernbanen ferdigbygget. Allerede i august 1878 ble strekningen mellom Råde og Hølen prøvekjørt; også da var det kongelig prakt i toget. Både kong Oscar II og dronning Sophie var med på prøveturen. 2. januar 1879 kom det første ordinære tog fra Christiania tøffende til Moss. ■

Kilder: Nils Johan Ringdal – Moss bys historie, bind 3

ERIKKAS BRODERIFORRETNING I MOSS

Erikka Oline Olsens lidenskap for broderi og klær førte til at hun åpnet sin egen forretning i Moss, en virksomhet hun skulle drive i hele 25 år. Hun var født i 1871 i Berg i Halden,

AV Arve Tomt Gundersen FOTO Mossehistoriens arkiv

Erikka Oline Olsen kom til Moss på slutten av 1890-tallet. Hun antas å ha gjennomført en vanlig «husmorskole.»

Som ung kvinne bodde Erikka i Dronningens gate 20. Hun var registrert med yrke som «Handlende Broderiforretning». På den samme adressen var også Hansine Abrahamssen med sin broderiforretning, og jordmor Ida Dybek. Hansine og Erikka delte senere en annonse i lokalavisa. Det viser seg at Erikka bodde og gikk i lære hos frøken Abrahamssen fra 1898 til hun startet sin egen virksomhet.

Etablering og Suksess

I 1902 skrives nok et spennende kapittel i historien om Erikka Oline Olsen. Denne gangen ønsket hun å realisere drømmen sin om en egen forretning og begynte sitt virke i Dronningens gate nummer 19f. Historien hennes tok form 16. april, ifølge senere historiske opptegetninger i Handelsregisteret. Erikka spesialiserte seg i «Hvidevarer og Broderihandel», et nisjefelt som skulle vise seg å være en suksessfull arena. For lokaler til sin drømmebutikk henvendte hun seg til Samuel Ramleth og Christian Clausen, eierne av den prestisjefylte Sæbbøs Boghandel. De eide hele nummer 19f. Erikka fikk tilgang til et romslig lokale, et kjøk-

ken og til og med en kjeller. Hennes butikk skulle snart blomstre og fylle disse rommene med broderikunst og hvitevarer som fascinerte Moss' innbyggere.

Forretning og Bolig

I mai 1904 forsøkte Erikka Olsen å leie ut et rom i en leilighet i Torvgården, noe som tyder på at hun kanskje hadde flyttet dit på dette tidspunktet. I august samme år annonserte hun selv etter en ny leilighet med to værelser, kjøkken og entre i byens sentrum. Kanskje hadde hun allerede da truffet sin fremtidige ektemann.

I de påfølgende årene begynte det å bli tydelig at Erikka Oline Olsen hadde hendene fulle. Hun søkte ofte etter ekstrahjelp til sin broderiforretning. Dette indikerte at hennes virksomhet blomstret, og hun trengte flere hender for å møte den økende etterspørselen. Virksomheten fikk telefonnummer 173, linje 2.

Flytting og Ny Vekst

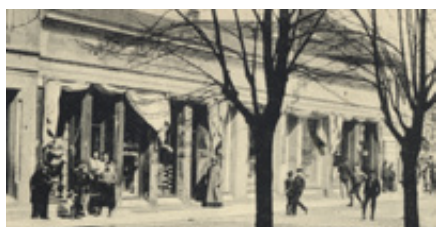
I 1910 tok Erikka Oline Olsen et dristig skritt. Etter 16 år i Dronningens gate 19f, bestemte hun seg for at det var på tide å søke etter større lokaler for sin blomstrende forretning.

Erikka Olsen var en staselig kvinne.



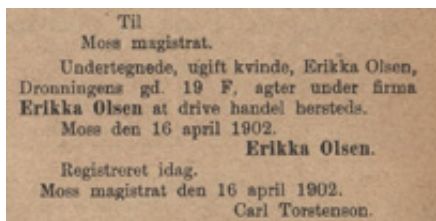


Den nye forretningen på hjørnet midt i Dronningens gate.



Erikka Olsens forretning til venstre.

Forretningsvirksomheten til Erikka Olsen ble kunngjort 16. April 1902.



Eieren Samuel Ramleth forsøkte deretter å leie ut de tidligere lokalene kan vi se i lokalavisene. Samuel Ramleth gikk bort 30. juni 1910, og i oktober 1910 solgte hans enke, Ragna Ramleth, hele bygningen til Oscar Rønneberg. Rønneberg hadde allerede leid ut det nærliggende hjørnet mot Ibsens gate i flere år, og han betalte 53.000 kroner for hele komplekset i Dronningens gate 19f. Thorleif Lunde, som senere kjøpte denne eiendommen, flyttet inn der. Sæbbøs Boghandel fortsatte sin drift i bygningen.

Erikka Olsen holdt så et flyttesalg mot slutten av mars, noe som tyder

på at hun åpnet sin nye forretning i nye lokaler fra 1. april 1910. Erikka flyttet da forretningen sin til hjørnet på gullsmed Bøhms gård, senere overtatt av bokhandler Rolf Olsen. De nye lokalene var i nabogården Dronningens gate 19c, rett overfor Søren Kure. Her fikk hun et nytt telefonnummer, 378.

Etter at Erikka hadde flyttet til sitt nye sted, fortsatte hun ufortrødent med sitt dyktige arbeid innen søm og broderi. Hun omfavnet et imponerende utvalg av oppgaver, som inkluderte alt fra å sy om eksisterende plagg til å designe helt nye mønstre. Hennes talent og dedikasjon reflekterte seg tydelig i det varierte sortimentet hun kunne tilby, som strakte seg fra nydelige «Slumretæpper» til forseggjorte «bordtæpper», løpere, servietter, og myke puter.

Engelsk broderi

Erikka var mesteren bak kunstferdige eksemplarer av engelsk broderi, som i seg selv var kunstverk. Hun kunne til og med forvandle vanlige bord til enestående borddekorasjoner ved hjelp av sitt broderi. Ikke nok med det, hun hadde også en imponerende kolleksjon av sofaputer, hver og en en liten juvel som kunne sette priken over i-en i ethvert hjem.

I adresseboken for 1913/14 finner vi henne oppført som innehaveren

av en garn- og broderiforretning. Og allerede året etter, i 1915/16, hadde hun utvidet sitt virke og ble oppført som innehaveren av en hvitevare- og broderiforretning. Dette viser tydelig hvordan hennes lidenskap for søm og broderi fortsatte å blomstre. Forretningen opphørte i 1919.

Personlig Liv og Etterliv

Erikka Olsen fant den store kjærligheten i urmaker Carl Emil Andersen, som opprinnelig kom fra Arendal. I 1907, utvekslet de sine løfter i en vakker seremoni i Moss kirke. Etter bryllupet begynte de sitt liv sammen som ektepar, og slo seg først ned i Dronningens gate 19. Senere, i 1909, bestemte de seg for å bytte til en ny bolig i Herfordts gate 3 på Skarmyra. På den tiden var dette området en del av den fruktbare jorden som tilhørte grosserer Johan Nyquist, som i praksis eide en betydelig del av byen.

Erikka og Carl var blant de første som valgte å bosette seg på Skarmyra, og de ble pionerer i dette nye boligfeltet. De tok sin plass som de aller første beboerne på dette feltet og ble tildelt parsell nummer 23. Det er interessant å tenke på hvordan området endret seg over tiden; på 90-årsdagen sin, skal Erikka ha uttrykt følelsen av å bo langt ute på landsbygda. Men bare tre år senere befant de seg midt i et voksende boligfelt, noe som viser den raske utviklingen og byveksten.

Selv om det ser ut til at Erikka og Carl ikke fikk egne barn, la de likevel et viktig avtrykk i området. Erikka valgte å selge eiendommen sin i april 1965 til Ingar Svartberg for 70.000 kroner. I tillegg hadde hun en annen eiendom som bar navnet «Ro under Salbuhuset,» og denne ble solgt til kommunelegen Idar Grevestad i januar 1946 for 9.000 kroner. Disse transaksjonene kan ses som deler av parets historie, deres eiendommer og minnet om deres tid sammen i Moss. ■

Kilder

Moss Avis, Moss Tilskuer, Moss Dagblad, Folketellinger, Kirkebøker, Handelsregisteret, Eget arkiv

DET KOMMUNALE BADEHUSET I MOSS

I 1876 ble det satt i gang et bemerkelsesverdig prosjekt ved Sjøbadet. Denne begivenheten skyldtes initiativet til apoteker August Andreas Logn, og begivenheten skulle bestå i et badehus.

AV Arve Tomt Gundersen

Logn, som var ordfører i Moss i perioden 1878-1882, utfordret byens borgere til å gi sine bidrag til oppføringen av et badehus. En bølge av generøsitet og solidaritet skyllet over byen, og pengene begynte å rulle inn som bølgeskulp på stranden. Med hver gave og hvert bidrag ble drømmen om et felles badehus for folket mer håndgripelig.

Ba om 50 spesidaler

I juli 1876 begynte arbeidet med å reise badehuset. Håndverkere og entusiastiske sjeler arbeidet sammen, med den samme iveren som de hadde vist da de åpnet lommebøkene sine. Imidlertid ble pengene snart en knapp ressurs, og den 13. september samme år gikk apoteker Logn og grosserer Johan Nyquist sammen om å skrive en søknad til Moss Sparebank. I brevet ba de om en donasjon på 50 spesidaler, en avgjørelse som kunne gjøre hele forskjellen.

Banken reagerte på bønnen med en enstemmig innvilgelse. Den sjenerøse donasjonen ble tildelt for «Opførelse af et Badehus for Arbeiderklassen,» og med det skapte Moss Sparebank en uutslettelig del av byens historie. Til sammen samlet byens innbyggere inn 220 spesidaler, inkludert bankens verdifulle bidrag. Denne kraften av fellesskap, engasjement og sjenerøsitet ble grunnlaget for det badehuset som skulle bli en kilde til glede og samhold i flere generasjoner.

Et ikon for Moss

Badehuset ble oppført noen få meter ut fra moloen, og støttet seg majestetisk på solide forankrede påler. En liten bro måtte passeres for å komme ut til selve badehuset. Konstruksjonen var mer enn bare praktisk; den var en teknisk bragd i seg selv. Badehuset ble konstruert med et bemerkelsesverdig lemsystem. Dette systemet tillot at badehuset kunne demonteres når værgudene viste seg fra sin mest rasende side, eller når vinterens kalde ånde blåste over kysten. Slik ble det beskyttet mot elementene, og det viser hvor avansert dette byggverket var. Bybud Bugge hadde i mange år ansvaret for lemmene. Samt opp- og nedføringen hver sesong. Det var også Bugge som sto for billettsalget og passet på at alt gikk «rekti for seg». Bugge var en spesiell figur som hadde vært på sjøen i mange år. De yngre guttene svermet rundt sjømannen i håp om å få noen gode historier fra sjølivet.

Offisiell åpning

Den 11. juli 1876 var en merkedag for Moss da Sjøbadet offisielt åpnet sine dører for allmennheten. Det tok ikke lang tid før badehuset fikk et kjælenavnet – «5-øres-badet.» Dette navnet antyder beskjedenhet og tilgjengelighet, kanskje en indikasjon på prisene for adgang som var rimelege for de fleste.

Frem til 1911 var Sjøbadet ikke styrt av en formell ledelse eller direktør. Første bestyrer av badet var apoteker Logn. Etter hans tid kom J. H. Vogt senior og havnefogd Rønneberg inn som ansvarlige. Disse entusiastene var med på å sikre driften, selv om de tidlige inntektene ikke alltid var nok til å dekke kostnadene. Her kom Moss Sparebank inn i bildet, og banken støttet badet hvert år med midler som bidro til nedrigging og oppføring ved starten av hver sesong.

Med årene begynte inntektene fra badehuset å vokse, og bankens bidrag ble gradvis mindre. Sjøbadet begynte å stå på egne ben og ble drevet med egne midler. Dette viser hvordan tålmodighet og engasjement kan føre til økonomisk bærekraft og uavhengighet.

Folk samlet seg her for å nyte gledene av sjøen, for å dyppe tærne i det salte vannet, eller for å ta en kveldsbad under månens skinn. På dagtid kunne du høre latteren fra barna som lekte ved vannkanten, og om kvelden lød tonene fra dansemusikken i kanalparken. Badehuset ble en arena for samvær og minner som skulle vare livet ut.

Separasjon etter kjønn

I de tidlige dager var badeaktivitetene nøye inndelt og regulert; delvis av hensyn til kjønnsseparasjon, og delvis på grunn av de lange arbeidsdagene som mennene gjennomgikk.



I 1919 ble et nytt badehus åpnet. Det ble oppført lenger ut på moloen og størrelsen fordoblet. (Foto: Ukjent)

Det var en tid da de to kjønnene nøye holdt seg til hver sin badeperiode. Åpningstidene var for kvinner kl. 07.00–15.00, for gutter og menn kl. 15.00–20.00. Det kostet to skilling for voksne og en skilling for barn. Kam og håndkle måtte medbringes.

For kvinnene var det dagtid som var deres domene ved Sjøbadet. De kunne fråtse i sjøens gleder under solens varme stråler, iført gamle klær som de brukte som badetøy. Det var en tid før de velkjente badedraktene ble allemannseie, så kvinnene improviserte med det de hadde tilgjengelig. Og for inngangen til badehuset måtte de med tiden punge ut med hele 10 øre, et symbol på at glede og velvære også hadde sin pris den gangen. Selv om vi kanskje ikke kan utelukke muligheten for noen som forsøkte å snike seg inn selv på den tiden.

Mennenes bading, derimot, fant sted om ettermiddagen, da arbeidsdagen endelig var over. De hadde ofte lange dager med hardt arbeid, og dermed ble badet en etterlengtet belønning. Mange av dem hoppet rett fra arbeidsplassen og kastet seg ut i havet, nakne som nyfødte. Badetøy som vi kjenner det i dag, var et fjernt begrep, og mennene hadde ingenting å skjule i det kjølige vannet.

Rundt 1910 var badet delt opp i to kategorier. I den billigste avdelingen kostet det en «treøre» (3 øre) for billetten. Rommet hadde felles avkled-

ning og lange benker. I det bedre rommet kostet det en «femøre» (5 øre) og her var det låsbare avlukker til av- og påkledning.

Fra 1912 byttet badet navn til «Kommunens badehus». Da fikk badet kommunal støtte og kommunal styring. I 1913 utvidet kommunen badehuset med en sidebygning lenger ut på moloen hvor det var dyper vann.

Tragedien i 1918 og Gjenoppbyggingen

I 1918, i en skjebnesvanger episode, ble det tragiske kapittelet om det opprinnelige badehuset ved Sjøbadet i Moss avsluttet. En skonnert ved navn Rebekka fra Rotterdam, som seilte på bølgene med en uforutsigbar kurs, mistet fullstendig kontrollen. Kapteinen ombord ante ingenting om at det gikk en bro over kanalen og fikk panikk. I en skjebnens ironi kolliderte skuta dermed rett inn i badehuset, og i løpet av et øyeblikk raste hele bygget sammen. Rebekka selv pådro seg betydelige skader og ble drevet i land av de mektige bølgene. Våre forfedre var likevel ikke tapt bak en vogn. En rampe ble raskt satt opp, og en intens innsats ble gjort for å tømme skipet for last og skipet ble strandet. Men det skulle likevel ta et helt år før Rebekka endelig ble tauet bort til Moss Værft for reparasjon.

Selv om den tragiske hendelsen i 1918 kostet byen det opprinnelige

badehuset, kunne ikke det stoppe Moss fra å nyte sommerens gleder ved kysten. Allerede i 1919 reiste et nytt og større badehus seg, denne gangen plassert tett inntil moloen for å unngå ytterligere maritimt kaos. Dette badehuset var permanent, solid og ble utstyrt med separate seksjoner for gutter og jenter. Det nye badehuset vokste til imponerende proporsjoner. Det ble lengre, større, og utstrålte en aura av modernitet. Moss Svømmeklubb satte opp et storslagent sju meter høyt stupetårn helt ytterst på en liten bro som strakte seg 15 meter ut i sjøen. Dette skulle bli et sted for dristige hopp og frydefulle stup. Men selv om stupetårnet var en kjærkomment tilskudd, skulle det vise seg å ha en kort levetid. Etter bare noen få år ble det tatt ned.

Men som tiden går, forfaller også de mest solide strukturer. I 1970, etter mange år med trofast tjeneste, hadde badehuset forfalt til en tilstand som ikke lenger kunne repareres. Den 18. mars 1970 ble badehuset revet, og det ble aldri gjenoppbygd. I 2024 kan vi se et system med brygger og en felles «badeplass» på dette stedet, en påminnelse om vår historie og en tidligere æra da Sjøbadet og dets badehus var sentrum for sommerens gleder og samhold i Moss. ■

«SNIPPEN» ØVERST I KLOSTERGATA

Mange eiendommer rundt omkring har fått navnet «Snippen». Den vi skal se nærmere på i denne artikkelen lå i krysset Klostergata/Høienhaldgata, med adresse Klostergata 37. Huset ble mye omtalt fordi det var så store trafikk-problemer her. 'Snippen' ble revet i 1964.

AV Arild Austad

På kartet ser vi eiendommen, midt på og lengst nederst, går ut som en snipp, derav navnet. Klostergata går nordover, og mot nord-vest går Høienhaldgata. Det umerkede området er del av Rygge kommune. Grensen mellom de to kommunene gikk der Klostergata sluttet, nederst på kartet.

Svenn «Kurven» Jensen

Det er ikke så mye å finne i avisene om selve huset eller beboerne. Mange har bodd her; i kortere eller lengre tid. To familier bodde her fra før krigen og til midt på 1960-tallet, da gården ble revet. De fleste var arbeidere. Skomaker Kristian



Stensrød bodde i Dyrevn. 75 og drev skomakerverksted i Klostergata 37 fra 1936 til 1945. Han flyttet da over til Klostergata 35. En kjent kar fra Klostergata 37 i nyere tid er Svenn «Kurven» Jensen. Han var musikkant, fotballspiller, gledespreder og grønnrussformann i 1961. Han dro i gang det flotte orkesteret «Moss Storband».

Farlig trafikk-kryss

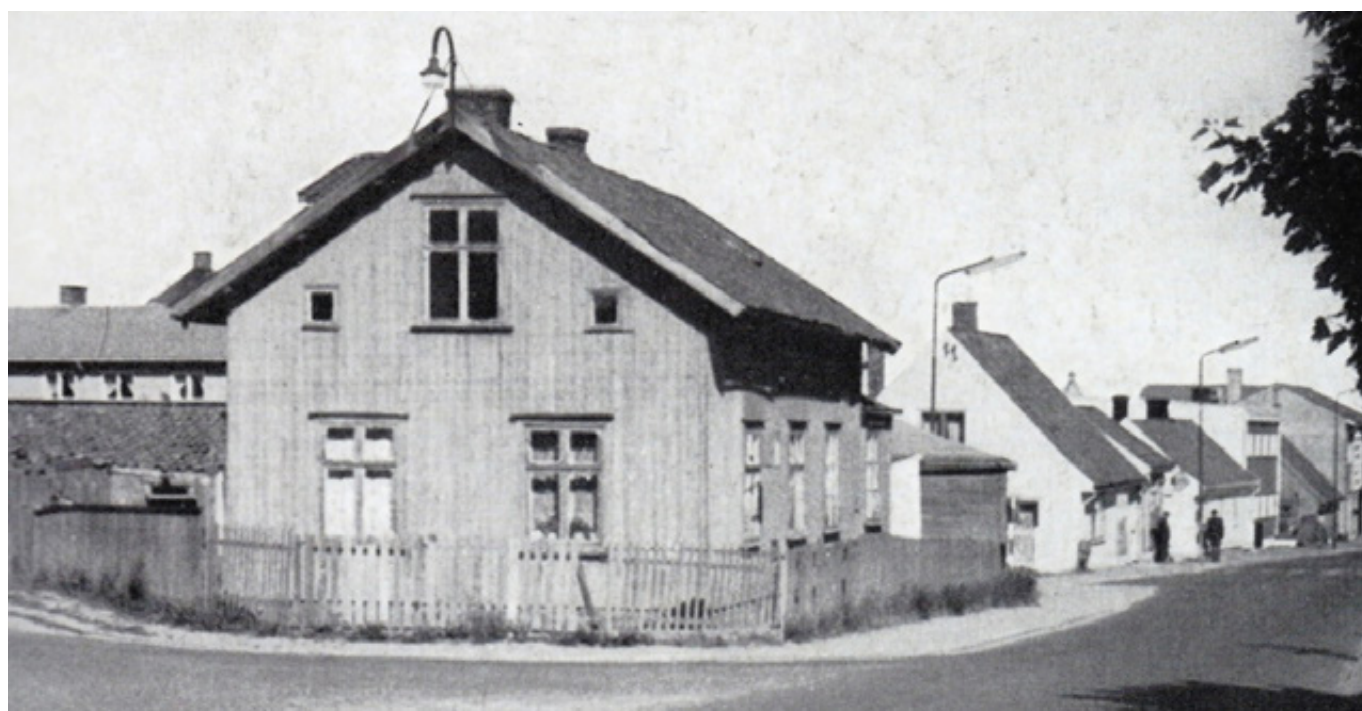
Det var mye trafikk her ved «Snip-

pen». Moss Dagblad hadde 3. oktober 1961 omtale av krysset. «Farlig trafikk-kryss på Radet i Moss forsvinner. Kommunen eksproprierer «Snippen» i Klostergaten.» Avisen skrev at kommunen lenge hadde prøvd å få kjøpt Klostergaten 37, men det hadde ikke lyktes.

Moss Avis hadde 19. oktober 1960 et innlegg fra en som undertegnet artikkelen med bokstavene E.A.O.

«...Store biler som kommer opp Klostergaten og inn i Dyreveien, må svinge over i venstre kjørebane av Klostergaten, rundt 'Snippen' inn i venstre side av Høienhaldgaten, for så å kutte venstre hjørne av Dyreveien...»

'Snippen' lå i krysset Klostergata/Høienhaldgata. Foto: Johan Rynnås 1962





På kartet ser vi eiendommen, midt på og lengst nederst, går ut som en snipp, derav navnet.

Ekspropriering

Det var først i september 1962 at kommunen gjorde vedtak om ekspropriering. Men ennå gikk det mye tid før det hele kom i orden. Moss Avis hadde 4. mars 1964 en omtale av rivningen og forslag til forbedring av krysset:

«Det vil glede mange at man nu har begynt rivningen av Klostergaten 37, populært kalt 'Snippen'. Denne uskjønne bygning med tilliggende falleferdige uthus vil snart være forsvunnet.

Det er Vegvesenets folk som utfører nedrivningen. Når huset, som kommunen ervervet for ca. 50.000 kroner, er borte, vil man straks få bedre oversikt i trafikken. Senere vil det bli behov for en rundkjøring eller annet arrangement, som kan binde sammen de tre store trafikkåre Klostergaten, Ryggeveien og Dyreveien. Foreløpig fremkommer en trekantet plass. Mot bebyggelsen ned mot Klostergaten burde settes opp en hvitkalket mur med rød taksten på toppen, røde slyngroser og en liten skulptur eller et lite springvann foran.

Radet er et sentralt punkt, og her kunne man for små midler få et smil i byens ansikt, et 'Velkommen til Moss'»

Det kom ikke opp noen vakker mur med velkomstskilt her. Og nå er jo grensen for Moss flyttet langt østover, ettersom Rygge er innlemmet i Moss kommune. ■

Kilder:

Moss Avis
Moss Dagblad
Adressebok for Østfold
Johan Rynnås

Slik ser det ut i dag der «Snippen» var plassert. Foto: Arild Austad.



VARSEL OM ÅRSMØTE 2024

I henhold til Moss Historielags vedtekter pkt. 4 varsles det om at årsmøte avholdes 13. mars 2024 kl. 18.00.

Sted: Moss Kunstgalleri ved Kirketorget.

Forslag som ønskes behandlet på årsmøtet, må være mottatt av styret innen tirsdag 13. februar. Endringer i vedtekter krever 2/3 flertall av de tilstedeværende. Andre forslag krever flertall av de tilstedeværende, jf. pkt. 6 i vedtektene.

Forslagene kan sendes i e.post til styreleder Per Vorum: pervorum@gmail.com eller til vår e-postadresse: moss-historielag2005@gmail.com Forslagene kan også sendes per post til Moss Historielag, Postboks 659, 1503 Moss

Med vennlig hilsen styret i Moss Historielag

ÅRSBERETNING FOR MOSS HISTORIELAG 2023

Styret har i 2023 vært spesielt opp-tatt av tiltak og verktøy for å få for-midlet lokalhistorien til publikum. Dette først og fremst gjennom vår ordinære virksomhet med månedlige temamøter, og to månedlige møter for publikum som kan få hjelp til å finne sine slektninger. Vi er spesi-elt glade for å ha inngått samarbeid med Malakoff vgs. for å bistå elever og lærere med deres prosjekt, som handler om Hus og folk i Moss. I 2023 har vi i tillegg brukt mye tid og ressurser på spesielt to prosjekter: Å få samlet lokalhistorisk informasjon på én plattform, og ikke minst pro-sjektet med en ny bok, som skal ta for seg årene fra 2000–2025.

Styret

Styret ble valgt på årsmøtet i mars og har hatt følgende medlemmer:

- Per Vorum, leder
- Wenja Blomberg, nestleder
- Liv Berger, kasserer
- Paul Norberg redaktør
- Kirsten Espegren, sekretær
- Svein Åge Lauritzen, styremedlem
- Jan Kronberg, styremedlem fram til desember 2023.
- Eva Karine Johansen, styremedlem fram til og med september 2023

- Harald Stenerud, varamedlem, konstituert styremedlem fra og med oktober 2023
- Tom Ottar Røw, varamedlem, konstituert styremedlem fra januar 2024

Eva Karine Johnsen trakk seg fra styret i september 2023 og Jan Kronberg døde i desember 2023. Styret konstituerte derfor varamedlemmene Harald Stenerud og Tom Ottar Røw til faste medlemmer fram til årsmøtet 2024. Styret hatt elleve styremøter i 2023.

Hovedtrekkene i økonomien

Medlemstallet pr. 31.12.2023 er 310. Dette en netto økning på 23 medlemmer i 2023.

De største inntekstpostene er medlemskontingenten på kr. 99 250,-, mva. refusjon på kr. 20.232,- og grasrotandel fra Norsk Tipping på kr. 22.386,-. De største utgiftspostene er produksjon av Strandsitteren på kr. 54.359,- og leie og strøm på Justus på kr. 41.862,-.

Regnskapet for 2023 viser et under-

skudd på kr. 11.932,48 pr 31.12.2023. Vi hadde budsjettet med et under-skudd på kr. 65.159,-. Underskuddet er ca. 50.000 kroner lavere enn bud-sjettet, først og fremst fordi utgif-tene til nytt bokprosjekt ennå ikke er påløpt., Moss Historielag har fort-satt god egenkapital. Sommerturen er subsidiert med ca. kr. 10.000,- og julebordet med ca. kr. 19.000.- Regnskapet er revidert 14. februar 2024.

Moss Historielags virksomhet og arrangementer i 2023

Åpne medlemsmøter med foredrag

Det har vært totalt ti møter, inkludert årsmøtet og julemøtet. Alle møtene ble gjennomført på ettermiddag/kveld, seks av disse i Larkollveien 7, to på Malakoff videregående skole, og julemøtet på Rundhuset i Nesparken.

Antall frammøtte har variert mellom 25 og 60.

- **18. januar:** Moss Bryggeri og Gernergården ved Trine Lise Heilmann

- **2. februar:** Presentasjon av prosjektet Hus og Folk i Værlegata (skoleåret 2022-2023). Presentert av flere grupper fra Klasse 3STD ved Malakoff vgs og lærerne Merete Kildahl og Martin Hvolby.
- **15. februar:** Om storgårder i Rygge ved Knut Funderud
- **15. mars (årsmøtet):** Nyquistbyen ved Paul Norberg
- **19. april:** Slektsforskning og historisk informasjon om bedriften M. Peterson & søn ved Erik Opprud.
- **20. september:** Barnehagehistorien i industribyen Moss ved Turid Thorsby Jansen,
- 18. oktober: Ditt digitale dødsbo ved Heidi Sitara Fjeldvik
- **14. november:** «Makta» ved Erik Sagflaat
- **4. desember:** Presentasjon av prosjektet Hus og Folk i Værlegata (skoleåret 2023-2024) ved flere grupper av elever fra 3VGS og lærere.
- **5. desember (julebord):** «Agrarrevolusjonen i Rygge 1879» ved Ole Gjølberg

Arrangementer

Sommertur

Årets sommertur ble arrangert den 21. juni og gikk til Nasjonalmuseet/ Nasjonalgalleriet i Oslo. Kunsthistoriker Arnt Fredheim var guide for 42 frammmøtte.

Vandring

Den 19. oktober ble det arrangert vandring til Våpenhula på Jeløy. Svein Bromander var turguide for 25 frammmøtte.

Markedsføring

Hjemmesiden

Moss Historielag benytter hjemmesiden for å informere publikum om oss og våre aktiviteter.

Facebook

Styret har løpende lagt ut tekst og bilder fra byen vår og informasjon om lagets aktiviteter på Facebook. Vi har 1085 følgere.

E-post og sms

Styret sender e-post og evt. sms til alle medlemmer om kommende arrangementer og annen informasjon som vi vurderer som nyttig for medlemmene.

Moss Avis

Som et ledd i markedsføringen fikk vi publisert to artikler i Moss Avis; henholdsvis i juni og i november. Begge artiklene hadde fyldig omtale av innholdet i Strandsitteren nr. 2 og nr. 3 i 2023.

Deltakelse på stands

Den 5. mai deltok vi på stand i gågata i forbindelse med arrangementet Turist i egen by, og den 10. juni i forbindelse med Mossedagene. I tillegg deltok vi på slektsforskerdagen den 28. oktober på Bøndenes Hus i Råde.

Interne aktiviteter

Årsmøte i Østfold Historielag

Årsmøtet til Østfold Historielag 2023 ble gjennomført den 25. mars på Folkenborg Museum, Mysen. Fra styret i Moss Historielag møtte Per Vorum og Liv Berger. Oddvar Aasen fra Moss Historielag møtte som representant for bokpriskomiteen. I tillegg kom Paul Nordberg til årsmøtet for å motta bokprisen for Lokalhistorie. Elisabeth Vogt er medlem i redaksjonskomiteen for Wivar. Årsmøtet valgte Oddvar Aasen som 1. varamedlem for 1 år, og Elisabeth Vogt ble gjenvalgt til Redaksjonskomiteen for Wivar for 2 år. Kari Hanna Stumberg Omholt, Idd og Enningdalen Historielag ble gjenvalgt som leder.

Møte med tillitsvalgte i Østfold Historielag

Østfold Historielags møte for tillitsvalgte var lørdag 2. september 2023 på Torderød gård på Jeløy. Leder Kari Stumberg Omholt ønsket 35 representanter velkommen. Per Vorum deltok fra styret i MH.

Styreweb

Moss Historielag har siden 2019 benyttet seg av den nettbaserte administrasjonsløsningen Styreweb. Vi har i 2023 benyttet modulene for arkiv, medlemsregister og e-post/

sms tjenester, faktureringstjenesten og regnskapsrapporter og OCR tjenesten.

Dokumentasjon av boksamlingen til MH

Moss Historielags mottar stadig lokalhistoriske bøker fra medlemmer og publikum. Bøkene blir katalogisert og plassert i vårt bibliotek på Justus.

Retningslinjer for Moss Historielag

Styret har utarbeidet flere interne retningslinjer for MH, slik som f.eks. Retningslinjer for arrangementer (medlemsmøter).

Samarbeid med andre

Lokalhistorisk vandringsspill

Moss Historielag har deltatt i et prosjekt med Mossefirmaet Wittario. Den to-årige avtalen som Østfold Historielag hadde inngått med firmaet, gikk ut i 2023. Sammen med Wittario søkte vi derfor om midler til videre utvikling av spillet for å lage en kunstvandring til skulpturene i Moss. Da dette ikke lyktes, har vi avsluttet samarbeidet.

Samarbeid Malakoff videregående skole

Moss Historielag har fortsatt samarbeidet med Malakoff videregående skole, bl.a. med historielærer Martin Hvolby, om prosjektet Hus og Folk i Moss. I 2023 har prosjektet tatt for seg de gamle husene i Værlesanden og i Storgata. Elevene produserer egne artikler om husene på Wikipedia.

Samarbeid med Moss Fotoklubb

Moss Historielag har samarbeidet med Moss Fotoklubb for å få tilgang til gamle og nye bilder fra Moss.

Samarbeid om nettstedet Lokalhistoriewiki

Representanter for styret har hatt møter og dialog med representanter fra Norsk Lokalhistorisk institutt på Nasjonalbiblioteket for å

kunne starte opp med å registrere og samle lokalhistorisk informasjon på deres nettsted lokalhistoriewiki.no. Bakgrunnen er at MH har ønsket å systematisere/registrere/publisere lokalhistorisk innhold, bl.a. fra artikler i Strandsitteren og andre nettsteder, på nettstedet til lokalhistoriewiki.no. Nasjonalbiblioteket er ansvarlig for nettstedet, noe som sikrer både kvalitet og tilgang til stoffet i fremtiden. I denne forbindelse har vi også hatt møte med representanter for Østfold Historielag og Hobøl historielag for å få informasjon om bruken. Videre har vi deltatt på et miniseminar på Nasjonalbiblioteket, arrangert av Østfold Historielag.

Deltakelse på seminar

Moss kommune ved frivillighetskoordinatoren var arrangør av et seminar hvor to representanter fra styret deltok sammen med andre frivillige organisasjoner på en workshop: Hvordan lykkes med en bedre inkludering?

Torderød Gårds Venner inviterte til foredrag om «Da Opplysningstiden kom til Moss» ved kunsthistoriker Arnt Fredheim. På 1700-tallet var Norge og Moss fattig på litteratur, men vi hadde fine lystgårder hvor kultur på høyt europeisk nivå ble dyrket.

Arbeidsgrupper

Bokprosjektet

Styret har nedsatt en arbeidsgruppe som leder Moss Historielags sitt nye bokprosjekt. Gruppen består av fem personer og ledes av Svein Åge Lauritzen. Pål Bjerketvedt er redaktør. I boka skal det være 25 temaer som skal beskrive utviklingen i Moss de siste 25 år, dvs. fra år 2000 til 2025. Temaene skal skrives av lokale forfattere med kunnskap om temaene. Det vil være en bok av innbyggerne for innbyggerne i Moss.

Strandsitteren

I 2023 er det utgitt tre utgaver av Strandsitteren, medlemsbladet for Moss Historielag. Opplaget er på 350, men nr. 2 i 2023 ble trykket i 450



Sommerturen i 2023 ble arrangert den 21. juni og gikk til Nasjonalmuseet/ Nasjonalgalleriet i Oslo. Kunsthistoriker Arnt Fredheim var guide for 42 framfotøtte. (Foto: Per Vorum)



Moss Historielag er spesielt glade for å ha inngått samarbeid med Malakoff videregående skole for å bistå elever og lærere med deres prosjekt, som handler om hus og folk i Moss. (Foto: Per Vorum)

eksemplarer. Årsaken var at samtlige medlemmer i bystyret fikk bladet tildelelt på det siste kommunestyremøte før sommerferien.

Bladet distribueres til medlemmene og selges i løssalg på seks utsalgssteder. Tom Ottar Røw var redaktør fram til mars 2023. Da overtok Paul Norberg redaktøransvaret.

Redaksjonskomiteen har bestått av Elisabeth Vogt, Jan Kronberg, Oddvar Aasen og Svein Åge Lauritzen. Korrekturleser er Katrine Bjørnstad. Oddvar Aasen har ansvaret for distribusjon av Strandsitteren, og trykkingen skjer på Bryn Trykkservice AS i Oslo.

Fotograppa

Jan Kronberg har vært ansvarlig og jobbet for fotograppa. Han har tilrettelagt og gjort en mengde av sine bilder tilgjengelig for Moss Historielag, bl.a. bilder som skal benyttes i vårt nye bokprosjekt. Ved Jans bortgang i desember overtok Arve Tomt Gundersen ansvaret for bildebruken i boka.

Kulturminnegruppa

Grappa har i 2023 hatt møter for å diskutere hvilke oppgaver som kan og skal prioriteres framover. Arve Tomt Gundersen har blitt nytt med-

lem av gruppa, som også består av Arild Austad, Knut Thorvaldsen, Wenche Skageberg, Liv Stylegard og Eilert Hansen. Gruppa vil på nyåret 2024 starte opp et prosjekt. Bildene på veggene på Bytårnet skal tas ned og få undertittel, slik at publikum får informasjon om hva bildene viser.

Transkriberingsgruppa

Gruppa har ikke hatt løpende aktiviteter i året som har gått. Men den mottok et oppdrag fra en privat person, som besto i å transkribere en bunke gamle brev fra 1800-tallet. Dette var en utfordrende oppgave, men ble løst. En fornøyd oppdragsgiver bidro med et generøst bidrag på kr. 10.000,- til Moss Historielag.

Slektsforskergruppa

Slektsforskergruppa har i 2023 bestått av Liv Berger, Hugo Hansen, Eilert Hansen, Knut Thorvaldsen, Margaret Strand og Morten Edvardsen. Gruppa har våren og høsten hatt til sammen 16 møter på Moss Bibliotek og Justus for å gi bistand til publikum for å finne deres slektninger. I gjennomsnitt har oppmøtet vært på 7-8 personer, og gruppa har mottatt mange gode tilbakemeldinger fra takknemlige gjester.

Deltakere fra gruppa har også holdt foredrag om slektsgransking for pensjonister fra Helly Hansen, og veiledet elevene på Malakoff vgs. i prosjektet som MH samarbeider med skolen om. I tillegg mottar gruppa løpende henvendelser fra publikum på e-poster og sms, som besvares.

Annet

Mossianaprisen 2023 gikk til fire personer som på hver sin måte har bidratt og fortsatt bidrar til at vi mossinger blir bedre kjent med vår lokalhistorie: Gunnar Walter Richter Johansen, Elisabeth Vogt, Arve Tomt Gundersen og Jon Gundersen. Vel fortjent pris til alle fire, hvorav flere av disse også bidrar aktivt på vegne av, og som medlemmer av Moss Historielag.

Vi gratulerer med prisen.

SMÅNYTT

SVEN-INGVARS I NESPARKEN

Sommeren 1967 spilte selveste Sven-Ingvars fra Karlstad i Sverige på ute-scenen i Nesparken i Moss. For øvrig sammen med det lokale bandet «The Horrids». Det gledet nok rådmann Arne Magnussen, for han var pådriver for at Nesparken skulle opparbeides som en grønn lunge i byen, og han hadde visjoner om det skulle bli noe som liknet folkparkene i Sverige. Konsertene i Nesparken er også en del byens musikkhistorie.

For dem som ikke er lokalkjent i Moss, er det verdt å nevne at Nesparken er et populært friluftsområde rett ved Moss sentrum, ved Mosseelva og Vansjø. Området ble gjort om fra beitemark til parkanlegg, hovedsakelig ved dugnadsarbeid, på begynnelsen av 1950-tallet. Den offisielle åpningen fant sted den 16. mai 1954. Senere ble det bygget restaurant, dansegulv, friluftsteater i Nesparken og hoppbakken, som fikk navnet «Arnebakken», oppkalt etter Arne Magnussen. ■



Foto: NTB

SMÅNYTT

PØLSEBRO

I 1911 måtte kloakkrørene øverst i Kongens gate repareres. Under gravearbeidene, to og en halv meter under bakken, fant man svære tømmerstokker nede i blåleira. Stokkene lå ved siden av hverandre, og det viste seg å være rester etter en gammel bro.

I gamle dager gikk en arm eller myrstrekning av Vansjø helt frem til Vogtsgate og et stykke vestover. Her var det altså en bro, kalt Pølsebroen.

Rart navn på en bro, kan man tenke. Saken var at før slaget mot Karl XII i 1716 ble det bygget en palisade her for å stanse fienden fra Sverige. Palisade bro ble etter hvert forenklet til Pølse bro.

Det ble også funnet en kanonkule der. Kanskje den var med på å skremme svenskene vekk. ■

Avisen Moss Tilskuer 27. 5. 1911.



FØRING AV KILDER

En ildsjel i Moss Historielags slektsforskergruppe foreslo at jeg kunne skrive om viktigheten av å føre kilder. Det var et godt forslag.

Av Margaret H. Strand

Jeg, som mange andre, har «syndet» den første tiden jeg drev med slektsgransking, og i min iver etter å komme lenger frem slurvet med å notere kildehenvisninger. Dette har straffet seg, for det koster tid (og ikke sjelden irritasjon) når man senere vil tilbake til originalkildene og sjekke opp detaljer. Noen ganger har man også behov for å stoppe opp og lure på om man er kommet av gårde på feil spor, f.eks. forvekslet to med samme eller lignende navn som bodde i samme område samtidig. Og etter hvert som flere kilder blir tilgjengelige på nettet, kan man også gå tilbake til det man tidligere har registrert for å få litt mer «kjøtt på beina».

Slektsgransking er som å legge et 1000-biters puslespill uten å ha et bilde å se etter. Og vi får ikke alle brikkene på en gang, kun litt etter litt. Hver kilde er en brikke – passer det inn eller passer det ikke?

Men kildeføring er også av stor betydning for de som arver det materialet vi har samlet. Eller hvis vi deler vårt slektstre på en nettside. Nøyaktige kilder gir andre mulighet å kontrollere riktigheten av fakta uten å måtte begynne helt forfra, og gir større troverdighet.

Kildeføring er blitt mye enklere for de som jobber med norsk slekt på grunn av utviklingen i Digitalarkivet, og de mange nyttige funksjonene der. Nå kan man raskt klikke og kopiere standardiserte kildehenvisninger til sitt slektsprogram eller til et dokument.

Føring av andre kilder

Bøker, slik som bygdebøker og slektsbøker, kan føres slik i et kildefelt:

Etternavn, fornavn. (Utgivelsesår). Tittel på verket. Utgiversted: Forlag, historielag eller annen utgiver.

Man kan også bruke URL til kilder man har funnet på nettet, men om noen år vil ikke alle lenker nødvendigvis være aktive. Digitalarkivet har, derimot, en PERMANENT bildelenke blant sine kildereferanser.

Lagring av slektstrær

Moderne slektsprogrammer, slik som Legacy, har felt der man kan skrive inn notater av ymse art, forskningslogg, historier om personer, fotografier og skannede dokumenter, tilknyttede kilder og gjøremål (ting man planlegger å jobbe videre med for vedkommende). I kildemenyen kan man registrere både opplysninger om kilden og hvor den finnes, samt selve kildeteksten om ønskelig.

Mange bruker kun online databaser for å registrere og lagre sine slektsopplysninger. Jeg synes selv at det er klokt å ha et slektsprogram på harddisken der man kan samle og organisere opplysninger før man legger dem ut offentlig. Dette har to viktige fordeler: man får tid til å få brikkene på plass og bli sikker på at alt er korrekt før man deler, og man beholder en originalutgave som andre ikke kan klusse med. Ulempen med noen online slektstrær er at andre kan føye sammen duplikater som kanskje ikke er samme person, eller føye til data som ikke stemmer for denne personen eller familien.

Når jeg kommer mot personene lengst bak i slektstreet, har jeg noen der jeg ikke kan bevise identiteten til på grunn av manglende kilder for å kryss-sjekke fakta. Jeg har derfor

notert i slektsprogrammets notatfelt at den og den er sannsynlige foreldre til vedkommende. Noen ganger kan jeg notere flere par der som mulige foreldre, i påvente av at jeg en dag finner en opplysning som vil la meg eliminere noen, eller bekrefte riktigheten av ett av parene. En ulempe med online slektstrær er at andre kan gjenta eventuelle feil, eller bygge videre på et tre fra et ledd som ikke er tilstrekkelig bevist.

Primærkilder og sekundære kilder

Her er det ikke alltid like lett å skille mellom de to. Som hovedregel betrakter man det som ble nedtegnet da en begivenhet fant sted som en primærkilde, mens annenhånds opplysninger er sekundære kilder.

For slektsgranskere i Norge er kirkebøker, folketellinger, skifter og rettsdokumenter noen av de viktigste primære kildene. Selv om folketellinger og kirkebøker er blant de viktigste og mest brukte kilder i slektsgransking, er heller ikke de alltid feilfrie. En persons alder i en folketelling f.eks., er ofte ren gjetning. Jeg lette lenge etter en mann i en dåpsprotokoll fra Drøbak, bare for å oppdage senere at han var født hele 13 år tidligere enn oppgitt i 1865-tellingen, og fantes derfor i en tidligere kirkebok enn jeg hadde antatt.

Noen betrakter gravstensinskrripsjoner som primære kilder, andre som sekundære. Kunngjøringer i aviser om trolovelser, vielser og dødsfall kan betraktes som primære kilder, mens avisartikler, selv om de er basert på førstehånds erfaringer, som regel er som sekundære kilder å regne. Brev kan falle i begge

Kildeinformasjon:

Ministerialbok for Tune prestegjeld 1864-1868 (0130P)

[Gå til full kildeinformasjon >](#)

Fylke: Østfold
 Kommune (1947): Rolvsøy, Tune
 Geografisk område: Tune prgj., Tune sokn, Rolvsøy sokn

Startår: 1864
 Sluttår: 1868

Viede:

1868-12-29 >

Sogn/kirke: -
 Side: 204
 Løpenr: 52

Når man går inn på en skannet versjon har man to sider, en med kildeinformasjon, og en med referanser og lenker til nettsiden. De siste, f.eks. «Brukslenke for sidevisning» er nyttige å lagre da man kan klikke seg derfra til den aktuelle siden i kirkeboken (eller en annen skannet kilde)

Referanser

Permanent bilde-ID
 kb20060315020214

Brukslenke for sidevisning
<https://www.digitalarkivet.no/kb20060315020214>

Permanent bildelenke
<https://um.digitalarkivet.no/URN:NBN:no-ai450-kc>

Kildespesifikt søk - Dødt og begravde
<https://digitalarkivet.no/search/79:459>

Kildespesifikt søk - Født og døpte
<https://digitalarkivet.no/search/75:459>

Kildespesifikt søk - Viede
<https://digitalarkivet.no/search/99:459>

Kildeinformasjon

Statsarkivet i Oslo

Oppbevaringssted
[Statsarkivet i Oslo](#)

Arkivreferanse
 SA/O/A-2007/F/Fa/L0014
[Lenke til Arkivportalen](#)

Arkiv og arkivdel
 A-2007: Tune prestekontor Kirkebøker

Serie og underserie(r)
 F: KIRKEBØKER
 Fa: Kirkebøker i Hovedtrekken

Stykke/mappe
 L0014: Kirkebok

Kildetype
 Ministerialbok

Protokollnr./tidsrom
 nr. 14 /1864 - 1868

Område
 Østfold fylke
 Tune prgj.
 Tune sokn
 Rolvsøy sokn

Merknader
 Vaks. 1867.

Emneknagger

Kirkebøker, Ministerialbøker, Personopplysninger, Født og død, Konfirmasjon, Fødsels-, fødsel og skilsmisse, Dødt og begravde, Vaksinasjon, Emigrasjon og flytting, Slåtte arkiv, Kursar

Når man får treff i en søkbar database av kirkebøker eller folketellinger i Digitalarkivet, får man en slik blå boks med kildeinformasjon. Ved å klikke på «Gå til full kildeinformasjon» får man detaljerte opplysninger om den aktuelle kirkeboken (eller annen kilde) og den som har transkribert den.



Disse ikonene fører til henholdsvis kildeinformasjon og lenker.

finner ikke er det som er blitt fortalt i familien. Man må ta i betraktning at i tidligere tider var enkelte ting skambelagt, f.eks. å få barn utenfor ekteskap, skilsmisser, det å bli forlatt, å ha et familiemedlem i fengsel eller en som drakk osv., og fakta kunne derfor forties eller «pyntes på» i familien.

Uansett, når vi skal prøve å finne sanne fakta om fortidens begivenheter, må vi sammenligne fakta (f.eks. en fødselsdato) fra forskjellige kilder (f.eks. fra dåpsinnføringen i kirkeboken og datoen på en gravstein), se på andre mulige kilder som kan bekrefte eller avkrefte det som står, og vurdere hva som sannsynligvis er korrekt. Finner vi motstridende fakta, er det ekstra viktig å notere at i den kilden står det følgende, og i den noe annet.

kategorier, avhengig av om de er skrevet umiddelbart etter at en begivenhet fant sted, av et vitne, eller av en som gjenforteller noe de har hørt i ettertid.

Bygdebøker er viktige sekundære kilder. Opplysningene i dem er som regel basert på det som er nedtegnet i skifter, eiendomsdokumenter, folketellinger og kirkebøker, og det aller meste er nok korrekt. Men det kan hende at personer med samme navn er forvekslet, eller at andre feil har sneket seg inn. Det er derfor viktig å sjekke viktige fakta mot originalkilder der dette er mulig.

Kildekritikk

Man kan også oppdage at opplysningene om en og samme person i forskjellige primære kilder ikke helt stemmer overens. Og at det man

Konklusjon

Kildeføring og kritisk vurdering av kildene er like viktig for lokalhistorikere som for slektsgranskere. Det er ikke om å gjøre å komme lengst mulig bakover i slekten på kortest mulig tid, det er viktigere at det man har funnet er riktig og godt dokumentert. ■

Moss kommune
 Telefon 69 24 80 00
 post@moss.kommune

www.moss.kommune.no

Moss kommune



«Moss som den er - og var»

Jubileumsboka 2020



Boka er få kjøpt hos bokhandlere
og av Moss Historielag på oddvar-a@online.no

La den bli gaven til slekt og venner